

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 63
(18338)

2013 чылдың
ИЮНЬ 4,
вторник
Садар өртээ
5 рубль

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

ДЕЛЕГЕЙНИНҮҮ УРУГЛАР ХҮНҮ – ТЫВАДА

Уруглар камгалалының хүнү июнь бирини байырлал программазын Россияга уругларның немелде өөредилгезиниң 95 чылынга тураскааткан «Азия төвүнүн уруглары» республика фестивалы Кызыл хоорайга ажыткан.

Улуг-Хем эринде Күжүгет Шойгу аттыг кудумчуда «Азияның төвү» тураскаалдың чоорунга хоорайлар болгаш кожууннарда немелде өөредилгениң төптөрүндө, школачы бөлгүмнөрдө болгаш клубтарда өөренип турар уруглар, болдарның кылган чүүлдериниң делгелге-ярмарказынга чон чыгып келген. Уруглар камгалалының хүнүндө чылдың-на чаңыл езугаар ортуп турар бичии уругларның чогадыкчы чоруунун фестивалының киржикчилериниң-даа, ону сонуургаан көрүкчүлөргө-даа саны чылдан чылче көвүдөп орат. 2011 чылда аңаа 51 өөредилге чери киришкен болза, 2012 чылда – 62, а бо чылын немелде өөредилгениң 22 төптөрү-биле каттай 82 өөредилге чери киришкен. Боттарының кылганы эң эки чүүлдерни 669 руг делгээ.

Өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун адындан чаш назынның байырлалы-биле бичии ус-шеверлерге байыр чедирген. «Чогадыкчы сорукутук, угаан-бодалы айзыраңгай, эртем-техникага билдилиг кижилер республикага кажангызындан-даа херек» деп Тываның Баштыңының сөстөрүн фестивалының киржикчилеринге дамчыдып, боттарының чогадыкчы салым-чаяанын моон-даа сонгаар айзырадырын, улам бедик чедишкннерлиг олурун шупту уругларга Каадыр-оол Бичелдей үзгээ.

Тыва биле Россияның чаңгыс демнежил-езиниң удавас болур байырлалының демдээ оорган «100» санны бижээн агаар бөмбүктөрүн ээрже салып үндүрүп, чогадыкчы көрүлдени ажыткан.

Уруглар боттарының холдары-биле кылганы изы-бүрү продукцияны фестивалдың көрүкчүлөргө бараалгаткан. Чазанылга кылыглары-ның делгелгезинге кухня дериг-херекселдерин-

ден эгелээш, эт-сепке чедир садып ап болур. Хүн бүрү болгаш байырлалдарда, кудаларга кедер улустарның национал хептерин даарал, делгелгеге салган. «Чонар-даш» биле «Ыяштан чонган» делгелгелерни көрүкчүлөр дыка сонуургаан.

Бичии техниктер самолеттарның болгаш хемелерниң модельдерин көргүскен. Туран хоорайның № 2 школада «Вираж» бөлгүмнүн удуртукчу Владимир Митрохин өөреникчилери-биле кылганы самолеттарын ужуушкунга көргүскенинге чон хөй чыылган. Ол боду «Аэронавигация» бүдүрүлгениң радиоаппаратура өйлекчизи, бичизинден-не авиамоделлизмге хандыкшып, Туранда Пионерлер бажыңының авиамоделлизм бөлгүмүнө барып турган. Удуртуп турары бөлгүмнүн кежигүннериниң чедишкннеринге дыка өөрүп чоруур. Алдыгы классчы Айдыс Бойдунун кылганы «Ан-2» самолеттун модели бо чылдың май айда Курагинога эрткен Девискээрлер аразынга фестивалга үшкү чери чаалап алган. Хеме модельдериниң эжиндирерин көргүзери-биле тускай бассейни оон организакчылары кылган.

Фестивалдың конкурстарының түннелдерин башкыларның август хуралдарына чарлап, тинлекчилерни шаңнаар.

Дүш үезинде байырлал найысылалдың Арат шөлүнче көже берген. Кызылдың школаларының өөреникчилериниң, бичии уруглар садтарының чаштарының болгаш «Салгал», «Челээш» дээш, бичии уругларның өске-даа организацияларының кежигүннериниң чыскаалы болган. Ону № 15 лицейниң гусарлар отрядының барабанчылары баштап чораан.

Оон соонда «Тайбыңы – уругларга!» концертти чыылганнарга уругларның хөй санныг чогадыкчы коллективтери көргүскен. «Умки», «Күзел», «Найысылал» ансамбльдериниң, «Фиеста» танцы студиязының, Орус болгаш Тыва культура төптөрүнүн ырлары, танцыларын чон дыка сонуургаан.

Күрүне Думазының депутады Лариса Шойгу бичии уругларга бир янзы белектиг болган. Оон чалааны-биле Красноярск хоорайның чогадык-

чы коллективтери байырлалга киржип келген. Оларның аразында – Аэрокосмос академиязының Конгодан студентилери Жосси Касонго биле Седрик Мампуй Тываның найысылалының аалчыларына болгаш чурттакчыларына бодунун чоунунун национал танцызын күүседип бергеннер.

Надя Рушева аттыг уран чүүл школазының өөреникчилери асфальтыга чуруктар конкурзун эрттирген. Арат шөлүнге янзы-бүрү аттракционнар ажылдап турган: аңаа чайганып-даа, ойнаарак машиналар мунуп, өрү-куду шурал, бөмбүктөр иштинге туруп алгаш сугга эжиндирип болур.

«Хүреш» стадионнун төөгүзүңге туруп көрбээн болуушкун болган – 5-тен 16 хар чедир назынның 1180 мөгө девип үнүп келген.

Июнь бирде Кызылга хүннээрке биле чаъс өйлеп-өйлеп солчуп каап турза-даа, Уруглар камгалалының хүнү солун болгаш хөглүг эрткен.

Бистиң көрр.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

95 ЧЫЛЫН ДЕМДЕГЛЭЭН

Россияга архив албаны 1918 чылдың июнь 1-де тургустунган, бо чылын 95 чыл оюн демдеглээн. Ол төөгүлүг хүнге тураскааткан «Тыва Республиканың архивтери: төөгүзү болгаш амгы үези» деп конференцияны ТР-ниң Архив албаны болгаш Төп күрүне архивы организастаан. Аңаа кожууннарның архив ажылдакчылары, ук албанның хоочуннары болгаш чалатканнар хөйү-биле киришкен.

Национал музейниң хуралдар залына конференция эгелээр деп турда, төөгүге болгаш амгы үеге хамаарышкан фото-чуруктарның, видео-бижимелдерниң көргүзүү болган. Оон материалдары эрткен чүс чылдың амыдыралын көргүзүп, улуг назылыг кижилерге боттарының аныяк, чалыы үелерин, чурттап эрткен амыдыралын сагындырган.

Конференцияны Архив агентлигиниң директору Р.М. Арчимаева ажыткан. Тыва Республиканың Баштыңының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының удуртукчузунун ораакчызы Г.Д. Куулар төөгүлүг юбилейи-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун архив ажылдакчыларына чедирген байырын чыылганнарга таныштырган. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутады М.И. Ондар, ТР-ниң Дээди судунун даргазының ораакчызы А.А. Салчак, республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүнү В.О. Оюн, Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун кол эртем ажылдакчызы, төөгү эртемнериниң доктору Н.М. Моллеров, ТР-ниң информатизация болгаш харылзаа сайыдының ораакчызы А.Н. Королева болгаш өскелер-даа архив ажылдакчыларының хары-салгалыг ажылынга бедик үнелелди беришаан, байыр чедиринишкнниң сөстөрүн чугаалааннар.

Россияның архивтериниң чарылбас кезии болур Тываның архив албанының ажылдакчылары боттарының мурнунда салган сорулгазын чедишкнниң күүседип турар, оларның күш-ажылы ылаңгыя бо хүннерде – Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылын демдеглээринге белеткенип турар үевисте аажок улуг ужурдугу дээрзин олар демдеглээннер.

Төп күрүне архивиниң тус-тус килдистериниң удуртукчулары болгаш специалистери 1930 чылда тургустунган Тываның күрүне архивиниң бо хүндеги ажил-херектерин болгаш даартагы сорулгаларын чыылганнарга таныштырганнар.

Ниитизи-биле архив ажылдакчыларының организастап эрттирген конференциязы солун болгаш ажыктыг эрткен.

Дангыт ЧЫДЫМ.

Байырлалдың чыскаалында.

Өрт чүдөн өөскээнил?

Апрель 30-де чер шимчээшкенин төвүгө турган көдээ школага болган өрттүн чүгө болганын сайгарып көөрүн Тываның Баштыңы негезин.

Улуг-Хем кожуунун Ишти-Хем суурда улуг эвес школага июнь 1-де болган өртке хамаарыштыр албан-езуунун хыналдазын кылырын Тываның Баштыңы өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдейге дааскан. Ол улуг эвес оран-саваны 1953 чылда ыяштан туткан. Баштайгы медээлерден алгаш көөргө, өрт электри удазынынга болган үрелишкенден эгелээн.

Өртекти чиигедирин чедип алган

Регионнун чурттакчыларынга Интернетче киреринин өртектин чиигедирин Тываның Баштыңы дугуржуп ап шыдаан.

Провайдер ачы-дузаның рыногун чогулгалыг болдураарын болгаш Интернетче киреринин өрттүн чиигедирин чедип алыр деп, бо чылдың апрельде Шолбан Кара-оол аазаан. Ол дилегни регионнун Баштыңы харылзаа каналдарының ээзи-«Ростелекомнун» удуртулгазынче кириген.

2013 чылдың апрельде компа-

Ол халап кижилерин харысалга чок чоруунун уржуу деп, регион удуртукчузу санаан, ынчалза-даа чер шимчээшкени база аңаа салдарны чедирген кадавас дээрзин кичээнге алыр херек.

Ол эрги школа апрель 30-де болган 6,5 балл чер шимчээшкенин төвүндөн ырак эвес черге турганын сагындыраал. Келир өөредилге чылының эгезинде 400 кижик чурттакчылыг ол суурга чаа школа болгаш уруглар сады тутунар дээрзин Шолбан Кара-оол бүзүрөткен. Ол өрт үезинде чаңгыс-даа кижинин когаравааны чаян болган.

Тыва Республикада операторларга бааза тарифтерин 11 хуу эвээжеткен, а ийи чартык чылда бааза өртектин эде көөр болган. Амгы үеде республиканың ажыг-лакчыларынга 8300 рубль тарифти ажыглап турар, ол дээрже күштүг болуп турар 12 муң 600 рубль тарифти 34 хуу чиигеткени ол.

Компания тарифтерни моон соңгаар-даа бот-боттарынга ажык-тыг байдалдарга чиигедиринге белен дээрзин оң парлалга албаны дыңнаткан.

Аъттыг хөөмейлээр

«Хөөмей — Төп Азия улустарының культуразының онзагай ылгавыры» деп этномузыканың Улустар аразының VI симпозиуму июнь 13-16 хүннерде Тываның найысылалы Кызыл хоорайга болуп эртер.

Россияның девискээрлери Хакасия, Алтай, Башкортостан, Саха (Якутия), Шория, Чукоткадан, Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск, Томск хоорайлардан, даштыкы чурттар АКШ, Япония, Норвегия, Финляндия, Австралия, Казахстан, Киргизстан, Белоруссия, Моол, Великобритания, Франция, Германия, Бразилия, Испания, Греция, Кыдаттан киржикчилер боттары Кызылга кээп, азы Интернет дамчыштыр киржир.

Улустар аразының «Хөөмей» эртем төвүнүн ажылдакчылары, Үндезин тыва культура болгаш ус-шевер чорук хөгжүлдизинин төвү, Улустун аас чогаалының республика төвү, тыва национал оркестр тюрк болгаш бүгү кижик төрелгетенин культуразының онзагай хевиринин дугайында Хөөмей симпозиумун Тываның Чазааның деткимчези-биле алды дугаар эрттирип турары бо. Улустар аразының чыыжының тематиктиг секциялары: «Төп Азия улустарының хөөмей-сыгыды: оларның

аразында харылзааларның айтырылганы», «Төп Азия улустарының чаңылдары болгаш езулалдары: шинчилелдер, хөгжүлдиз болгаш келир үези», «Мурнуу Сибиринин хөгжүм культуразын девискээр аайы-биле шинчилээни».

Симпозиумну эрттирип турар тала онзагай программаны белеткеп турар: хөөмей-сыгыт дугайында эртем чыыштары болгаш ужуражышкындардан аңгыда хөөмей-сыгыттын күүселдизи, ыры болгаш хөгжүм аас чогаалдарының коллективтеринин концерттери, тыва национал хептеринин делгелгези, улустун хөгжүм херекселдеринин ус-шевер чазаныкчылары-биле ужуражышкындар болгаш аргадуржулга солчулгазы дээш, өске-даа солун чүүлдер программада бар. Оларның аразында Тываның Улустун хөөмейжилеринин аъттыг хөөмейлээри симпозиумнун онза солун болушкуну боору чугаажок.

Хөөмей симпозиумунун аалчылары «Алдын-Булак» турист-чи комплекске барып, оваа дагырының езулалыга киржип хөөмейлээринге мастер-класстарны көргүзөр.

Журналистеринин хөөмей дугайында уран фото-чуруктарының болгаш барымдаалыг фильмнеринин конкурстарын база түңнөп үндүрөр.

43 айтырыгны бадылаан

Май 29-та ТР-ниң Дээди Хуралынга (парламентизинге) чеди дугаар ээлчеглиг алдыгы сессиязы эрткен.

Аңаа ТР-ниң кол федералдыг инспектору Александр Попов, ТР-ниң Прокурорунун улуг дузалакчызы Валентина Бережецкая, ТР-

ниң Дээди Хуралында ТР-де Чазак Даргазының бүрүн эргелиг төлээзи Анна Абрамова дээш, өскелер-даа киришкен. Депутаттар «ТР-ниң Конституциязынче өскерилгелер кириеринин дугайында» дээш нитизи-биле 43 айтырыгны хүлээп алганнар.

Шолбан Кара-оол: «Котельнаяларның болгаш ЧЭТ-терниң келир кыжын канчаар ажылдаары амгы үеде улуг кичээнге ийи негеп турар».

Бо чылдың май 31-де Россияның Президентизи Владимир Путиннин удуртулгазы-биле эрткен Күрүнө чөвүлелинин «Чуртталга-коммунал ачы-дузанын чедиреринин шынарын бедидеринин талазы-биле хемчеглеринин дугайында» айтырыгны сайгарган хуралыга киришкеш, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол регион бүрүзүнде бо талазы-биле шийитирлеттинмейн турар айтырыглар хөй дээрзин демдеглээн. Бо чугаалажып турар айтырыгга хамаарыштыр Тываны алыр болза, элендизи 80 хуу чедер берген эрги котельнаяларның болгаш ЧЭТ-терниң ажылдаарын хандыраары болур. Чартык чус чыл бурунгаар совет үеде туттунган ол черлеринин ажылдаар аргазы чок апарган.

Оон уламындан энергия болгаш чылыг хандырылганын айтырыглары регионнун Чазааның кичээнге ийи негеп турар беш чылдың дургузунда федералдыг деңгелге болгулаан чөвүлел хуралдарга көдүртүнүп келген. Чылыг хандырылганын бүгү дөстөрүн амгы үениң негелдизинге дүүштүр дарый чаартып кылыры негеттинип турар деп, Тываның Баштыңы санап турар. Бо улуг хемчээлдиг ажылдың эң нарын айтырыгы-саң-хөө. Тывага-даа, Россия Федерациязы-

Тываның Баштыңының ажил-а

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ—КИЧЭЭНГЕЙНИН ТӨВҮНД

ның өске субъектилеринге-даа бо үүлө-херекти чүгө боттарының аргаларын ажыглап кылыр болза, ындыг чаартылгага элээн каш он чылдар негеттинер.

«Эргижирээн, буступ турар котельнаяларның айтырыгларын бистиң муниципалитеттеривис деткимче чок черле шийтирлеп шыдавас»-деп, республика Баштыңы санап турар. Күрүнениң саң-хөө дузазы маңаа эргежок чугула. «База катап чугаалап көрейн. Ындыг киржилгени ЧКА-ны чаартырының фондузунун күүседип турары

гаан-Арыг хоорайның, Хову-Аксы су котельнаяларының эр деңгели болгаш үрелгени септесес, а орнунга тударын негеп келген. А Хову-Аксында чаа котчээли акша-биле кылып төлевилел-смета документа кылып эгелээн. Бо кыска халап дег айтылдың ынчан-на Чазак билип турар. «Өске объектилерге хандырып алыр болза, чылыг чаа төптөрүн тударының

Энергия болгаш чылыг хандырыгының айтырыглары регионнун Чазааның кичээнге ийи негеп турар беш чылдың дургузунда федералдыг деңгелге болгулаан чөвүлел хуралдарга көдүртүнүп келген. Чылыг хандырыгының бүгү дөстөрүн амгы үениң негеттинип турар.

хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезинин программасы дээр ышкыш ындыг федералдыг инвестиция программанын дамчыштыр боттандырып болур»-деп, Ш. Кара-оол санап турар. Оон бодалы-биле алырга, коммунал инфраструктураны чаартырынга хуу инвесторларны хаара тудуп база ажылдап турар черлеринин, ылаңгыя республиканың чылыг хандырылганын талазы-биле эң улуг объектизинин ээлерин шимчедип болур.

Эргижирээннеринин орнунга чаа котельнаяларны тударының айтырыгын регион Чазаанда шыңгыы сайгарып турарын сагындыраал. Ак-Довурак хоорайның чылыдылга-электри дамчыдылганын, Ша-

чугулазының бадыткалдары болгаш кириери дээр нарын орукта келген бис. Арыг хоорайның котельнаяларын алыр болза чылдың күзүнүнде болган чөвүлел хуралдарга көдүртүнүп келген. Чылыг хандырыгының бүгү дөстөрүн амгы үениң негеттинип турар.

ТИИЛЕЛГЕНИ КАТАПТААР ДЭЭШ

«Россияның эң эки 100 барааннары» конкурстун республика чадасы Кызыл хоорайга июнь 10-да эртер.

Республиканың Чазааның айтышкыны-биле Шынар комиссиязының составын бадылаан, федералдыг деңгелге кириер барааннары бо комиссия шилип алыр. Чылдың-на эрттирип турар апарган бо хемчегинин кол сорулгазы — бүдүрүлгениң ажыктыын, барааннарының шынарын, айыыл чогуу болгаш өске барааннардан ылгавырлыг бедидери. Республиканың конкурс комиссиязының даргазы, экономика сайыдының оралакчызы Людмила Трусованың дыңнатканы-биле алырга, россияжи күрүнө негелделеринге дүжүр барааннары шилип алыр, оларның шынарын хынаар болгаш эргежок чугула документилен тургузар талазы-биле ажыл амгы үеде чоруп турар.

Бүгү-россия конкурзунга девискээр бүрүзү тус черниң бүдүрүкчүлеринин продукциязының 10-дан хөй эвес хевирин кириер эргелиг. Конкурстун республика чадасынга 7-8 барааннары Москвага делгээри-биле (колдуунда аш-чем болгаш улустун ус-шевер чоруунун барааннарын) шилип алыр.

— Тус черниң бараан бүдүрүкчүлерин деткиринче, бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидеринче, онзагай болгаш бедик беримчелиг бизнес-төлевилелдерни тодарадырынче угланган Тываның девискээринге

губернатор национал төлевилелдин херек кырында боттанырының эгезин салган «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» делгелгениң Кызыл хоорайга чоокта чаа эрткени комиссияны ажилын чиигеткен — деп, Людмила Трусова чугаалаан. — Кол «эксперттеринин» бирээзи республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол боду делгелгеге салган хөй янзы экспонаттар-биле кончук кичээнге ийи болгаш хынамчалыг

танышкан. Губернатор төлевилелин боттандыраарын эгелээн Тывада эң бедик албан-дужаалдыг кижинин үнелелин база комиссияның кижигүннери хамыкты мурнай үнелеп көөрү чугаажок.

Комиссияның даргазының оралакчызы, Тываның стандартизация болгаш метрология төвүнүн директору Чечек Шапошникованың дыңнатканы-биле алырга, республика Бүгү-россия конкурзунга эң баштай 2002 чылда киришкен. Бийиргин чинчилерден каасталгалар

кылган хууда сайгарлыкчы Елена Седип, аңчы бижектеринин кол лекциязын делгээн «Сет-кил» КХН,

«Тыва хевистер» КУБ, майонинин элээн каш сорттарын кол ка кириген «Принт» КХН, тайкат-чимизин болбаазырадып гезен республиканың хереклек нийтилели ынчан лауреаттар гаш дипломантылар болган.

Сайгарлыкчы чорукту дөкүрүнө хемчеглеринин, «Часуур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлевилелин шимчедип ачызында тыва барааннарының вирлери көвүдээн, шынары жээн, ынчангаш мурнуку чедкинерни катаптап болур арга деп, комиссияның кежигүннери нап турар.

«Россияның эң эки 100 барааннары» конкурска киржилгени мыкты мурнунда боттарының бүдүрүлгезинин бүгүдөгү чадатаныштыраары, оларны рынок делгемнеринче үндүрери. Чылдээрге, 2002 чылдың конкурзун киришкеш, республиканың хемчеглек нийтилели киришкеш катты чыып садарының дугайы саналды Голландиядан алган. Чуртка хөй киш-кулаа херек болуу-биле ол саналды боттандыраарга чок болган.

ТР-ниң парла...

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө»

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ЧЕДИ-ХӨЛДӨ СҮТ БОЛБААЗЫРАДЫР БҮДҮРҮЛГЕНИ ДЕТКИП ТУРАР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Чеди-Хөл кожуунда муң малдыг малчын Чечена Оюннун бүдүрүлгезинге чораан. Ол – «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелиниң идепкейлиг киржикчизи. Байырлыг езулалдың чылдагааны чүл дизе, сүт болбаазырадыр талазы-биле амгы үениң бичии бүдүрүлгезинин ажалдышкынын кылганы.

Бүдүрүлгө Чал-Кежиг суурнун чанында турар. Байырлыг езулалга кожуун удуртулганы база тус черниң чурттакчылары хөйү-биле киришкенер. Аалчылар Хову-Аксандан болгаш Кызылдан келгилзэн. Бүдүрүлгени тургузуп турар бичии заводтун өртөз 8 млн. рубль, ону сайгарлыкчы чээли болгаш бодунун акша-хөреңгизи-биле садып алган. 2012 чылдың сентябрыдан эгелеп продукцияны бүдүрүп үндүрүп эгелзэн. Хайындырган сүт, өреме, сметана, кефир, эжегей, тыва быштак. Арат Чечена Оюннун бүдүрүлгезинин сүдүн садып алыкчылар үнелеп эгелзэн. Дыштаныр хүннериниң ярмаркаларындан болгаш Кызылдың садыгларындан бо сүт аймаан дораан садып апаар. Ажыл эки чоруп эгелзэрге, сайгарлыкчыга быжыг бүзүрел тыттып

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол бүдүрүлгөдө.

дерин) биче заводта ажылчыннарның ажылдаарына таарымчалыг байдал тургустунган. Ында соодукчу өрээлдиг болгаш ажылчыннарга амыдырал хандырылганын өрээлин чаагайжыды туткан. Харыы кылдыр Чечена Хүрөң-Дашовна, цех начальниги Эрес Сотпа болгаш Новосибирскиден келген «Маком» фирманың директору Владимир Яшин боттарының ажылына чүгле үнелелди дыңнааннар.

Бүдүрүлгениң шупту дериг-херекселдери тускай хыналданы эрткен болгаш Россияның шынар демдээн эдилеп турар. Ында сүт кудар доскаар бүрүзү тускай электроннуг датчиктер-биле хандырылган, хе-

тык тонна сүдүн болбаазырадып турар. «Бистер өске ажыл-агыйлардан сүттү хүлээп алырынга белен бис. Көдээ суурларга чурттакчы чондан сүттү чыгаш, заводка эккээр сайгарлыкчы тыпты бээр дээрзинге бүзүрелин бүдүрүлгениң удуртукчузу илеретти. Араттың чугаалааны-биле, келир чылын эт болбаазырадыр сорулгалыг, ынчангаш база тускай биче заводту садып алыр. Чүгле Чечена Оюннун ажыл-агыйында шээр мал безин 3 муң чедип турар. Малдың баш саны чүгле оларның боттарында эвес, кожаларында база өзүп турар.

Тываның Баштыңы арат ажыл-агыйының удуртукчузу-биле бүдүрүлгениң хөгжүлдэин болгаш күрүнө деткимчезинин дугайында чугаалашкан. «Кончуг чугула херекти эгелеп алган-дыр силер. Амгы үениң деңнелинде, көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадырын организастаары Тываның агроүлөтпүр каттыжышкынының кол сорулгазы. Ол чокка мал ажылын моон соңгаар хөгжүдери болдунмас. «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелин хемчээлинге аңгы-аңгы угланышкыннар талазы-биле күрүнө деткимчези-биле мындыг идепкейлиг кижилерни деткир апаар, көдээ суурларга бүдүрүлгени хөгжүдеринге идигни бээр, үениң аайы-биле мындыг бүдүрүлгелерниң четкизи тургустунуп болур» деп, Шолбан Кара-оол демдеглзэн. Арат Чечена Оюн дериг-херекселдеринин өртөзүн чамдызын эгидерин бо шугум талазы-биле деткимчеге идегеп турар, ооң-биле чергелештир көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин техниктиг дерилгези, чоокку чылдарда мурнады көөр кол сорулгаларының бирээзи болуп турар.

Арат Оюннун продукциязының шынары технология талазы-биле магадылаткан. Ынчангаш олар «Отборный» сүт-биле чижилгени ажып эртип турар. Ол сүттү кожавыста регионнардан сөөртүп эккеп турар. «Модульдуг сүт заводу хайындырган сүттү, өремени, сметананы, кефирни, эжегей болгаш быштакты бүдүрүп үндүрүп турар. Ам бистер чүгле бодувустун бүдүрген сүдүвүске ажылдап турар бис. Ынчалза-даа сүт дужаар күзүлдиг кожаларывыс биске айтырыгны тургузуп кээп турлар. 950 граммныг шилде сүт 36 рубль, кефир 35 рубль, сметана 100 рубль. Бистин продукциявыстың өртөз Саян артындан кээп турар сүт продуктуларынга көөрдө, садып алыкчыларга таарымчалыг болуп турар»-деп, бүдүрүлгениң удуртукчузу чугаалады.

Анна ЛАЧУГИНА.

Хүннүн медээлери

Балык тударының чөпшээрелин немээн

Бо чылын балык тударының чөпшээрелин 821 тонна чедир улгаттырган, ооң 738 тонназын бүдүрүлгө черлери болгаш хуу балыкчылар тудар.

Аңнаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүнө комитетинин дыңнатканын езугаар алырга, Тывада балык тудуп турар черлерниң саны чыл санында өзүп турар. 2008 чылда оларның саны 27 турган болза, бо чылын 54 четкен. Балык-байлаң аймаан 407,65 тоннаны тударының керээзин оларның-биле чарган. Эрткен чылын балыкчылар 310,73 тонна балыкты туткан. Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Чаа-Хөл болгаш Эрзин кожууннарның балыкчылары хөй олчалыг болган. Ооң-биле чергелештир сугдан тывышты болбаа-

зырадып кылыр талазы-биле ажылдың хемчээли база өскөн. Мурнуку чылдарда сезон дургузунда 30-40 тонна балык продукциязын болбаазырадып турган болза, 2012 чылда 211 тонна ажа берген. Ол дээрже ажылдаар олуттары немей тургусканы болгаш чонну эки шынарлыг балык-биле хандырганы-дыр.

Бо сезонда берген чөпшээрел бүрүнү-биле ажылгатынар деп Аңныркүркүмү санап турар, чүге дээрже «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелин киржикчилери балык продукциязын бүдүрерин сонугаргай берген. Май 24-26 хүннеринде болган республика делгелгезинге Тожу, Тере-Хөл, Улуг-Хем, Эрзин, Сүт-Хөл кожууннарның сайгарлыкчылары балыкты хөйү-биле делгзэн.

Өскүс чаштарны хандыраары-биле...

Өскүс чаштарга чуртталга шөлүн тударынга республика бюджетинден акшаландырышкынын улгаттырар.

Кожууннар болгаш хоорай округтарының чагыргаларының удуртукчуларының киржилгези-биле Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол Иргитке болган чөвүлел хуралга ындыг шийтир үнгөн. Бо чылын өскүс чаштарга бажың-балгат тудары-биле республика бюджетинге 100 миллион рубльди көргөн. Регионнун удуртукчузу Шолбан Кара-оолдун даалганын езугаар республиканың

Саң-хөө ямызы аңаа немей 22,2 млн. рубльди тыпкан.

Ынчангаш «Өскүс чаштарны болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларны 2013-2015 чылдарда чуртталга оран-савазы-биле хандыраары» тускай сорулгалыг программаның күүсүлдэинге шилчиткен акша-хөреңги 316 миллион ажыг рубль болур.

Ол акша-хөреңгини чурттакчылыг черлерге шигээткенениң түңнелинде мурнунда көрдүнгөн 270 өскүс уругларның орнунга 314 чаштар чуртталга бажыңы-биле хандырынар.

Ээн тудугларны тургуспас

Муниципалдыг тургузуларның девискээрлеринде кагдынган объектилерни чайладырының дугайында айтырыгны Тываның Чазаанга видеоконференция хевирлиг болган чөвүлел хуралды Чазак Даргазының оралакчызы Артур Монгал эрттирген.

Чурттакчылыг черлеринин омур-хевирин баксырадып турар, чедир туттунмаан болгаш үрелген тудугларны 2014 чылга чедир чайладыр сорулганы хоорайларның болгаш кожууннарның удуртукчуларынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Дээди Хуралга кылган Айыткалынга салган дээрзин сагындыраал. Бо ажылдың күүсүлдэи дээш харыс-салганы Артур Монгалга онааган.

Республиканың чер болгаш өңчү-хөреңги харылзааларының сайыды Салим Кызыл-оол бо чылдың май 29-тун байдаты-биле Тывада кагдынган болгаш ажылгатынмай турар 467 тудуг бар дээрзин дыңнаткан. Оларның иштинде 319 оран-саваны септеп кылып ал болур дээрзин баштайгы медээлер бадыткап турар, ынчангаш 29 тудугну чаартып кылып эгелзэн, 13-тү хамаатыларга өңчү кылдыр дамчыткан, 2-зин муниципалдыг бүдүрүлгелеринин өңчүзү кылдыр шилчиткен. Ажылгаар арга чок 106 тудугну бузуп кааптар.

Сибирьде бирги черде

Чуртталга бажыңын тударының болгаш ажылгала кииреринин хемчээлин өстүрер талазы-биле Тыва Сибирьде мурнуку одуругну ээлеп турар. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдэинин бирги кварталда түңнелдерин Тываның Чазааның ээлчеглиг хуралына сайгарган. Экономика сайыды Елена Каратаеваның илеткелинден көөрге, бо чылдың январь-март айларда Сибирьниң регионнарының аразында көскү чедишкыннерин бары демдеглеттинген. Ылаңгыя чурт-

Амгы үеде бо талазы-биле чамдык ажылдарның кылып турары көскү апарган. Чижээ, Каа-Хем кожуунда сөөлүнде ажылгатынар тудугларны демдеглзэн, Бояровкада чедир туттунмаан одалга черин бузуп каапкан, Бүрен-Бай-Хаак суурда кагдынган садыгны септеп алган, удавас ону ажыдар. «Сельхозхимияны» ээлеп турган оран-саваны күзүлдиг кижиге дамчыткан.

Бо ажылды кошкак боттандырып турар кожууннарны Артур Монгал адаан болгаш чижектерин кириген. Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожууннарда байдалдарга ол доктааган. Арыг-Үзүү, Хайыракан, Чаа-Хөл суурларда ажылгатынмай турар тудугларны бузуп кааптар азы ээ кылдыр дамчыдар талазы-биле ажыл барык чорбайн турар. Кагдынган тудугларны чайладырынга шаптык болуп турар чылдаганынның бирээзи – муниципалитеттерде тудуглар бузар аар техниканың болгаш акша-хөреңгиниң чогу болуп турар. Оон аңгыда чамдык объектилерни, ылаңгыя федералдыг албан черлеринге хамааржыр тудугларны бузар дээш хөй-хөй чөпшээрелдер алыр апаар.

Бо талазы-биле тодаргай ажыл-херектерни юбилейлиг чылга чедир кылып доозарын Артур Монгал харыс-салгалыг ажылдакчылардан негзэн.

талга бажыңын тударының болгаш ажылгала кииреринин хемчээлин өстүрер талазы-биле бирги черни, чонга төлөвилерлиг ачы-дузазын чедиреринге хамаарыштыр ийиги черни ээлзэн.

Чуртталга бажыңнарын ажылгалаче дужаарының хемчээли, Тывастаттың медээлеринден алырга, 8,8 муң дөрбелчин метр болган, мурнуку чылдарындан 2,2 катап өскөн. Бо көргүзүп РФ-те–6,6 хуу, Сибирьниң федералдыг округунда–7,6 хуу болуп турар.

gov.tuva.ru-дан.

Сүттү садалап турары.

келген болгаш бүдүрүлгениң сорулгазы – чүгле бурунгаар! Биче заводтун дериг-херекселин Новосибирскиде «Маком» фирмандан садып алган. Ол дериг-херексел бодунун эптиин көргүскен, ону ажылгалаарына кандыг-даа бергедээшкыннер турбаан.

Ч.Оюн Тыва Республиканың Чазааның Баштыңына удурткан ажылчын бөлүккө сүттүн болбаазырадылганының шупту чорудулганын тайылбырлап көргүскен: «Биче завод – модульдуг тудуг, агаар-адыр база одалга системалары, энергия болгаш суг хандырылганы, канализация, сүттү болбаазырадыр талазы-биле амгы үениң дериг-херексели болгаш белен продукцияны халтаары. Бир шугууда сүттү, кефирни шилге кудазы, ийигизинде эжегейни болгаш сметананы халтаары, оларның кайызында-даа тускай маркераторлары тургускан. Продукцияның үндүрген хүнүн болгаш калориязын илбан бижип турар. Боттарының лабораториясында продукцияның шынарын тодарадып турар (сүттүн сүкүрүн болгаш ажыктыг бүдүмел-

рек температураны олар тудуп турар болгаш соодарын хандырып турар. Сүт болбаазырадылгаче кирген соонда, аңаа кижиниң холу дегбес. Шупту боду кылдынып турар. Бичи заводту эккелген фирманың удуртукчунун демдеглзени болза, ындыг заводту 15 чыл хуусаада ажылгаар, ынчалза-даа ол үе эрткен соонда, ажылдавайн баар деп чугаалап болбас. Ажылды эки эгелеп алган сайгарлыкчы «Ажыл-лаанывыстың баштайгы чылында чидиг айтырылгар тургустунмаан. Чедиркичилер бистин-биле доктаамал харылзааны тудуп турар, бир эвес херек апарза тайылбырны берип турар» – деп чугаалады. Директор Эрес Сотпа: «Ажыл солун база харыс-салгалыг, аңаа тускай эртем херек-тир ийин. Байдалывыс эки, дөртөн градус соок турда безин, тудууус чылыг турар – деп, өөрүшкүзүн үлешти. Бүдүрүлгөдө директор, ийи технолог шупту үш кижиге ажылдап турар.

Бүдүрүлгө бир дүн-хүн иштинде үш тонна продукцияны бүдүрер кылдыр санап каан, ынчалза-даа амдыызында боттарының бир чар-

ОЮН-ТОГЛААЛЫГ ЧААГАЙ ҮЕ КЕЛДИ-ЛЕ!

Интервью

Уругларның эң-не ынак үрде манаан чайгы дыштанылгазы келген. Ада-иелерниң мурнунга ажы-төлүн каяа, канчаар чедимчелиг дыштандырылар деп айтырылглар тургустунуп келир. Ада-ие бүрүзү ажы-төлүнге чайгы дыштанылгазында кадыкшылын экижидип база быжыглап дыштанырын күзээрлер.

Ынчангаш 2013 чылдың чайгы дыштанылга кампаниязының дугайында ада-иелерге чүнү билип алыры чугулал деп чүүлге хамаарыштыр солунуң бо үндүрүлгезинде **Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейниң** тодаргайы-биле тайылбырлаан интервьюзун номчукчуларга бараалгаттывыс.

— Каадыр-оол Алексеевич, хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларны садып алыр.

— Бо 2013 чылда хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларның өртээ ортумаа-биле кайы хире болурул?

девискээринде турар хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларны садып алыр.

— Бо 2013 чылда хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларның өртээ ортумаа-биле кайы хире болурул?

“ Республиканың девискээринде хоорайдан дашкаар уругларның кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларның ортумаа хемчээлин 10630 рубль тургузуп турар. Бир хүнде бир уругга 506 рубль чарыгдаттынып турарындан алырга. Хоорайдан дашкаар уругларның дыштанылга черлери 21 хонук үргүлчүлээр.

— Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың декабрь 7-де № 601 доктаалы езугаар Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы хоорайдан дашкаар уругларның кадыкшыдылга лагерлеринге болгаш хүндүскү үеде турар дыштанылга черлеринге уругларның кадыкшылын база дыштанылгазын организаастаар талазы-биле республикада төлээлеттирген орган болуп турар.

— Дыштаныр путевкаларны кайы хире назы-харлыг уруглар ал болурул?

— Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар 15 харга чедир школа назылыг уруглар алыр.

— Путевкаларны садып алырының болгаш бээриниң чуруму кандыг ирги, Каадыр-оол Алексеевич?

— Уругларның ада-иелериниң (хоойлу езугаар төлээлерниң) ажылдап турар күш-ажыл организацияларының администрацияларына (бүдүрүлгелеринге), а ол ышкаш ада-иелерге (хоойлу езугаар төлээлерге), ооң иштинде ажыл чок ада-иелерге путевкалар садып алыры-биле чагыгларны муниципалдыг органнар эргелелиниң нүүрүнде төлээлеттирген органнарже кириер. А Кызыл хоорайга өөредилге талазы-биле департаментиже кириер, харылзажыр телефон дугаары — 3-21-21. Ук органнар Тыва Республиканың, Россия Федерациязының

— Республиканың девискээринде хоорайдан дашкаар уругларның кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларның ортумаа хемчээлин 10630 рубль тургузуп турар. Бир хүнде бир уругга 506 рубль чарыгдаттынып турарындан алырга. Хоорайдан дашкаар уругларның дыштанылга черлери 21 хонук үргүлчүлээр.

— Каадыр-оол Алексеевич, а хоорайдан дашкаар лагерлерже путевкаларның өртээниң кезик-чамдызының чарыгдалдарын кым төлөп бээрил база путевканың кезик-чамдызының төлөвириниң хемчээли кайы хире боорул?

— Өөредилге эргелелиниң муниципалдыг органнары республика бюджетиниң акша-хөреңгизи-биле хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагерлеринче путевкаларның өртээниң кезик-чамдызының чарыгдалдарының Тыва Республиканың Чазааның чылдың-на бадылап турар путевкаларының ортумаа өртээнден 60 хуузун боттандырат. Чикээлээрге, «Юность» хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагеринче путевка өртээ 9800 рубль. Өөредилге эргелелиниң муниципалдыг органы 2013 чылда 6378 рубльдин орнун тургузар, а арткан кезээн (3422 рубльди) ада-иелер төлээр. Бир эвес путевка өртээ 8378 рубль болза, өөредилге эргелелиниң

муниципалдыг органы ол-ла Тыва Республиканың Чазааның тургусканы 6378 рубльдин орнун тургузуп бээр, а арткан 2000 рубль түңнүг кезээн ада-иелер төлээр.

— Хоорайдан дашкаар уругларның стационар лагерлеринче путевкаларның өртээниң кезээниң чарыгдалын төлөп бээр чигелдерни каш катап ажыглап болурул?

— Күш-ажыл организацияларының ажылдакчыларының уругларынга хоорайдан дашкаар уругларның лагерлеринче путевкаларны ада-иелерге (хоойлу езугаар төлээлерге) бээрде база хуваарда, муниципалдыг тургузугларда тургустунган комиссия шийтпиринге үндезилеп, күш-ажыл организацияларының ажылдакчыларының уругларынга чылда чаңгыстан удаа-дараа эвес бээрин барымдаалаар.

— Бир эвес ада-иелер (хоойлу езугаар төлээлер) уругларынга путевканы боттары садып алган болза, олар ооң өртээниң кезиниң эгидип ал болур бе? Ооң хемчээли кайы хире болурул? База садып алган путевказының өртээниң кезиниң орнун үе-шаанда алыр кылдыр ада-ие (хоойлу езугаар төлээ) чүнү канчаар ужурлугул, Каадыр-оол Алексеевич?

— Ийе, болур. Садып алган путевказының өртээниң эгидип алыр кезээниң хемчээли республиканың девискээринде турар хоорайдан дашкаар уругларның дыштанылга лагериниң путевказының ортумаа өртээнден 60 хуузун тургузар. Ол дээрге 6378 рубль-дир. Өртээниң орнун эгидип алыр эргени боттандыраарда, ада-иелер июль 1-ге чедир өөредилге эргелелиниң муниципалдыг органынче чурттап турар чериниң аайы-биле уруунуң Тыва Республикадан дашкаар Россия Федерациязының девискээринде турар хоорайдан дашкаар уругларның кадыкшыдылга лагеринче дыштаныр планының дугайында кириер. Эгидип алыр кезээниң хемчээлин (компенсация) алырда, ада-ие дараазында документилен кириер.

стационар кадыкшыдылга лагеринче баар мурнунда путевканың өртээниң орнун дуглап бээр болгаш төлөп бээри-биле дилег кириген таварылгада, путевканы хоолгазы-биле каттай кириер;

3) бир эвес ада-ие (хоойлу езугаар төлээ) уруунуң Россия Федерациязының девискээринде турар хоорайдан дашкаар уругларның стационар кадыкшыдылга лагеринче барып каапканының соонда, эгидип алыр кезээниң хемчээлин (компенсация) бээр болгаш төлөп бээри дээш дилег кириген таварылгада, путевканың дедир талону, хоолгазы-биле каттай кириер;

4) Чурумунуң 7 пунктузунда айыттыг компенсация бээринге үндезинниң ада-иениң (хоойлу езугаар төлээниң) бодун шынзыдып турар кандыг-ла-бир документ азы паспорт, хоолгазы-биле каттай кириер;

5) путевканы адынга саткан уругун бодун шынзыдып турар документ (төрүттүнгениниң дугайында херечилел, паспорт — 14 хар чедер берген уругга), хоолгазы-биле каттай кириер;

6) путевканы адынга саткан уругунуң Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар деп барымдааны бадыткап турар уругунуң

Эштирге магалыны!

“ 2013 чылда 185 хүндүскү лагер аждары баш бурунгаар көрдүнген. Путевканың ортумаа өртээ 2662 рубль, бир уругга хамаарыштыр бир хүннүң чарыгдалындан алырга, 148 рубль тургузуп турар. Уругларның хүндүскү лагериниң үргүлчүлээр 18 хонук.

1) эгидип алыр кезээниң хемчээлин (компенсация) бээриниң болгаш төлөп бээриниң дугайында билдиришкин;

2) бир эвес ада-ие (хоойлу езугаар төлээ) уруунуң Россия Федерациязының девискээринде турар хоорайдан дашкаар уругларның

чурттап турар черинден справка, хоолгазы-биле каттай кириер;

7) путевканы саткан деп барымдааны бадыткап турар саң-хөө документи;

8) Тыва Республиканың девискээринде турар банкыда агар санының дугаарын айтып каан кандыг-ла-бир документ азы ажаалга банкызының дептериниң бир дугаар арынының хоолгазы.

— 2013 чылда хоорайдан дашкаар уругларның чеже дыштанылга лагерлери ажылдаарыл?

— Республикада уругларга 16 хоорайдан дашкаар уруглар лагери ажылдаары баш бурунгаар көрдүнген. Кижизидилге ажылдарының мурнады хөгжүдөр угланышкыннары тодараттыг: патриотчу, шажынчы-мөзү-шынар, уран чурулга, эстетиктиг, күш-культура-кадыкшыдылга. Уругларның хөй-ниити каттыжышкыннарынга болгаш организацияларына «21 чүс чылдың лидери» деп ээлчег ажылдаар болгаш, «Тиилелге», «Президентиниң маргылдаа-

— Уругларның хүндүскү лагерлеринче ада-ие дадывырынын хемчээли кайы хирел, Каадыр-оол Алексеевич?

— Хүндүскү лагерлериниң садып алган аыш-чем аймааның өртээниң чарыгдалдарының орнун тургузуп турар тус черниң администрациязының өөредилге эргелелиниң муниципалдыг органының нүүрүнде төлээлеттирген органче баары чугула.

— Уругларның хүндүскү лагерлеринче ада-ие дадывырынын хемчээли кайы хирел, Каадыр-оол Алексеевич?

— Ада-ие дадывырынын хемчээли уругларның хүндүскү лагериниң путевказының ортумаа өртээниң (2662 рубль) 20-30 хуузун тургузуп турар, тодаргайлаарга, 500-750 рубль болур.

— Бүгү-россияның уругларның «Океан», «Орленок» төптөринче орук өртээниң кезик-чамдызының компенсациязын кымнар ал болурул?

— «Океан», «Орленок» Бүгү-россияның уругларның төптөринче чоруп турар 15 харга чедир школа назылыг уруглар орук өртээниң кезик-чамдызынын 3 муң рубль хемчээлди эгидип алыр кезээниң хемчээлин (компенсация) алыр эргелиг.

— Берген тодаргай тайылбырынар дээш улуу-биле четтирдивис. Каадыр-оол Алексеевич, силериниң медээнер ада-иелерге чугула дээрли магатчок.

Валерия КОНГАР белеткээр.

ТР-ниң өөредилге сайыды К.А. Бичелдей.

лары», «Президентиниң оюннар шериг-спортчу оюннар, аңгы-аң тематиктиг фестивалдар, спорт маргылдаалар болгаш оон-даа өскүс.

— Республиканың ниити бил өөредилге албан черлериниң баазына уругларның хүндүскү лагерлери турар бе база ол лагерлериниң путевкаларының ортумаа өртээ чен боор ирги?

— 185 хүндүскү лагерь ажыдары баш бурунгаар көрдүнген. Путевканың ортумаа өртээ 2662 рубль, бир уругга хамаарыштыр бир хүннүң чарыгдалындан алырга, 148 рубль тургузуп турар. Уругларның хүндүскү лагериниң үргүлчүлээр 18 хонук.

Бирээ, ийи, үш, шуптү деңге!

КЕЛИР ҮЕНИҢ УРАН ЧҮҮЛ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ

Майның 31-де В.Көк-оол атынан национал хөгжүм-шии Кызылдың А.Б.Чыргал-уран чүүл колледжинин көрүкчүлөр залында концерт өткөзүлгөн. Көрүкчүлөр зал сыңмас, олуттуу тыгыз болгон.

Уран чүүл колледжинин директору Екатерина Карелина сөс сүйлөп, «Ылап-ла кандыг-бир юбилей уткуштур көрүкчүлөр-биле

ырыны күүсеткенин чарашынып ханмадык (хөйүнү күүселдези-биле Шыгыраа солизи). Оркестрлер болгаш ансамбльдер хөгжүмүнүн Абакан хоорайга болуп эрткен регионнар аразынын конкурсуна 2-ги чергезинин лауреады болгон игил квартидинин «Эне-Сайнын эге бажы» (Ч.Комбу-Самдан) деп ырызын, ТР-нин Баштыны-Чазанын Даргазы Ш.В.Кара-оолдун гранты-

Нийти ыры күүселдези.

ражыр эвес, анаа-ла кадыгынып, аян ырга, танцы-самга, чүгө ужуражып болбас боор, чылды өттүр өөренип, ажил-келгенивистиң үре-түннели улуз концертти силерге алгадып турарымыс бо» — деп ыбырлады. Хөй чылдарнын студия колледжтин директору ажилдаан Б.В.Нагорныйнын да Е.С.Карелина ону солуп, 2013 өөредилге чылында бир ажилдаан, ынчангаш бер турза-даа шыдажып эрткен активинге, башкыларга ол четтиргенин илеретти.

Уран чүүл колледжинде мер-кенин тергиннери башкылар аажылар Эльвира Докулак, на Ондар-Салчак олар ажил-турар. Оларнын тааланчыг арын, өөреникчилеринин уран ызын магададык. Ылаңгыя ыраа Ондарнын «Дагларым» менденбил, А.Даржай) деп

зынын эдилекчилери «Кант» хылдыг хөгжүм ансамблинин башкылары А.Дулуш, Т.Исакова, Н.Дамбаа оларнын күүселдезин, делегей болгаш Бүгү-российки конкурстарын дээди шаңналынын эдилекчизи «Азас» хореография ансамблинин танцыларын, орус улустун хөгжүм херекселдеринин оркестринин (дирижеру Е.Дендип), үрер хөгжүм оркестринин (дирижеру Б.М.Түлүш), хөйүнү ырызынын (дирижеру А.Саратовкина) күүселделерин көрүкчүлөр динмиттиг адыш каскашкыны-биле уткуп үдеди.

Келир үениң хөгжүмчүлөрүнүн, ыраажыларынын, танцычыларынын күүселделерин мага ханып көрдүс. Ол мергежилдерге белеткеп турар уран чүүл колледжинин башкыларынын кайгамчык салым-чаяннынын, оларнын өөреникчилеринин талантынын чоргаарланып болур-дур.

АНЫЯК КӨРҮКЧҮНҮҢ ТЕАТРЫ

Ат-сураглыг коллектив — Аныяк көрүкчүнүн театры апрель 26-да болгаш май 31-де Улусчу чогаадылг бажынын япон тоолдарга үндезилеп тургускан (удуртукчу А.Л.Чадамба) «Урико Химэ-ко» деп шизин көрүкчүлөргө бараалгаткан.

Ши соонда бичии артистер чогаадыкчы мөөрейни эрттирген. Аңаа олар бажына кылган онаалгаларын көргүзүп, билет тыртып алгаш айтырылгарга харыялап, кыска этюдтарны удур чогаадып көргүскен. Оолдар, уругларнын театр уран чүүлүнге ынаан, аңаа сонургалынын улуун кижэ эскербес аргажок. Келир үениң артистери өзүп олары көскү-дүр. Мөөрейинин түннелинде Эртине Салчак тилекчи болуп үндү. Ийги черни Андрей Вратиллов биле Аян Түлүш ээлээн. Үшкү черни Настя Долчин алган.

ЧОГААДЫКЧЫ ЛАБОРАТОРИЯ

Уруну Сибиринин салым-чаяннын уругларынын «Азия чай» деп чогаадыкчы шко-ланын ажыдышыкы июнь 1-де ону Кызылдың уран чүүл колледжинин чанында республи-к үзүктел чок өөредилге төвүни астап турар. Чогаадыкчы «Россиянын культуразы» сорулгалыг федералдыг про-екта даянып боттандырып ту-рун 1-ден 10-га чедир салым-чаяннын уругларнын Р.Кенденбил нийти билигин болгаш уран чүүл школа-интернадынга чурт-таан кичээлдээр. Ол үениң дур-

гузунда уруглар чүгө өөренир эвес, а солун утка-шынарлыг хемчеглерге кижип дыштаныр. Школа янзы-бүрү чогаадыкчы мергежилдерге уругларны өөредир: фортепиано, хылдыг хөгжүм, чурулга болгаш ыр-лаарына. Өөредилгезин дооскаш, уруглар отчеттуг концертин көрүкчүлөргө бараалгадыр.

Мындыг чогаадыкчы лаборато-рия республикага ийи чыл бурунгаар тургустунган болгаш уругларнын сонургалын чаалап ал четтигилкен. Бо чогаадыкчы школа ам делегей чергелиг апарган.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

АЖЫ-ТӨЛ ДЭЭРГЕ ӨҢ-БААЗЫН ЧЕЧЕКТЕР-ДИР

«Уруглар — бистиң келир үеде салгалымыс» деп угаадыг ханы уткалыг.

Ажы-төл дээрге өң-баазын чечектер-дир. Ол чечектерни кам-наар, кадагалаар ужурулг бис. Оларны чараш аажы-чаңга, чоннуң чаагай чаңылдарына, эртем-билигге, бурунгаар көрүштүг, делгем, соругдаанын туюлунга чедирер туруштуг, солун намдарлыг төөгүге ады артар угаанын кижилер кыл-дыр уруг-ларны кижизидер сорулга бистиң мурнувуста.

Өзүп ораштарымыс садик, школа назыны чедип кээр. Олар садик чадазын эрткеш, школаның эргинин артап кирер баштайгы хараачыгайлары болурлар. Май айда школачыларга болгаш садик уруг-ларына өөредилге чылы доостур.

Бо айның 30-нүн хунунда Кызыл хоорайнын 5 дугаар уруглар сады-нын доозукчу бөлүү садиги-биле байырлашканнар. Өөрүшкү, чоргааралды оттуруп, сагыш-сеткилди до-юлдуруп, каткы-хөглүг хөглээшкенин үндүрүп кээр, чапачылар доозукчу кезээзинде ыры-шоорун, танцы-самын көргүзүп бараан болдулар. Доозукчу бөлүктө 21 уруг хаара туттунган, кижизидикчи башкы Ирина Александровна өзүп ораш салгал-дын талантынын дилеп тып, оларны кадык-чаагай, чаңгыс баг болуп, уругларнын сагыш-сеткилин байы-дып, баштайгы билиглерге өөреткен. Өөредилге чылынын иштинде аңгы-аңгы конкурстарны, хемчеглерни

(Билиглер хуну, Чаа чылды ут-кууру, Шагаа, Ада-чурт камга-лакчыларынын хунун, Март 8 байырлалын) эрттирип тура-ры демдеглек-сенчиг. Садикке баштайгы баш-кылары-биле ада-иениң ха-рылзаазы бы-жыг, үлегер-лиг, хөй-ниити ажылынга база хөлчөк кызымак ада-иелер бар. Кижизидикчи башкылар янзы-бүрү аргаларны болгаш чаа тех-нологияларны ажыглап тургаш уругларны аң-гы-аңгы угланышыкына өөрет-кенин, бичилеринин чугаалары бадтыкап турду.

Аннела, 6 харлыг: «Мен бо садикке 5 харлымдан эгелеп тур-дум. Танцылап, ырлап, даңгыналар мөөрейлеринге кижип келген мен. Бистиң башкыларымыс дыка эки, биске чаа, чараш чүүлдерни өөреткен».

Артыш, 6 харлыг: «Мен садикти доозупкаш, Кызылдың 5 дугаар школазынга 1-ги класска өөренир

Бичии даңгыналар.

мен. Маңаа 5 харлыг тургаш келдим. Оон мурнунда Абаканга чурттап турдум. Садик баарга черле эки, эштерим-биле ойнаар чордум. Мени садикке өөреткен башкыларымга дыка ынак мен».

Бичии уругларнын чугаазы чап-танчыг, чаа өзүп ораш үнүштүң бүүрекчигежи дег, доозукчу уруг-ларнын чүзүн-баазын хеп-сыны долгандыр турар делегейин аян-шинчи кирип турарына кижинин хей-ады чайгаар-ла көдүрүп кээр. Ася БАЗЫР-ООЛ.

«АМЫДЫРАЛДЫҢ ЧЕЧЕКТЕРИ»

Май 31-де Тыва культура төвүнүгө Делегейинин уруг-лар хунунгө тураскааткан «Амыдыралдын чечектери» деп республика чергелиг фестиваль-концерт 3 дугаар болуп эрткен.

ТР-нин Культура яамызынын сайыдынын оралакчызы Марьятта Бадырғы, Культура яамызынын сайыды Вячеслав Донгактын мурнун-дан Бүгү-делегейинин уруглар хуну таварыштыр байыр чедирген. ТР-нин Дээди Хуралынын (парламентинин) кадык камгалалы болгаш социал хөгжүлдө комитетинин даргазы Ульяна Монгуш ТР-нин Дээди Ху-ралынын даргазы Каң-оол Даваанын мурнундан байыр чедирип, концерт-

тин бичии кижикчилеринге, келген аалчыларга Июнь 1 — Делегейинин уруглар хунунгө тураскааткан хем-чегни онзалап, чылдың-на чаа-чаа талантылар илереп турарын демдег-леп, байыр чедиргеннер. Марьятта Бадырғы Тыва культура төвүнүн концерт эрттирер залын халас ажыглап бергенин база демдег-леди. Концертке келген аалчылар, кижикчилеринин ада-иези, аарыкчы-лары зал сыңмас болду. Фестиваль-дын кол сорулгазы — харык-шинээ кызыгаарлаттыган уругларнын салым-чаянын, ус-шеверин көргүзүп, чаа эш-өөр-биле таныштырып, оларнын сагыш-сеткилин ажыдары. Мөөрейинин аалчылары «Мечта» ан-самбли аян тудуп ажыткан.

Фестивальга 31 салым-чаяан-ныг уруглар, ансамбль-дер ырлап, якут, тыва чоннарнын танцыларын көргүзүп, ус-шеверлер делгелгезинге кириш-кен. Долаана Намнай-нын «Шура даан» деп ырызын хоюг үнү-биле ырлай бээрге, бичии көрүкчүлөр сценаже үнө халчып, кады танцы-лап турду. Алдын-Белек Монгуштун «Ачай» деп ырызын бадырыптар-га, кижинин караанын чажы дамдылап, уян сеткилдиглер ыглажып-даа олурду. Айрана Лопсан «Тожу чуртум» деп ырызын сеткилин-ден чер чуртунга ынаан чараш күүсетти. Аюш Ондарнын «Көрүнүккө бодун көргөн сарбаш-кын» басняны солун ойнап күүсеткен. Кызылдың кулаанын диннаары багай уруглар школазындан уруглар-нын танцызы, хол-биле ырлаары ылгалдыг. Ай-дың Сендажинин шүлүк чугаалааны тускай бол-

ду. Фестивальдын кижикчилеринин хөй кезини аяа дугайында шүлүк, ырыларны күүсеткени база уткалыг. Чүгө дизе олар авазы-биле хөй үени кады эрттирип турарында. Оларнын аразында кызымак адаларны дем-дегелеп каары артык эвес.

Фестиваль-концерттин төнүзүн-де Улусчу чогаадылга бажынында инвалид уругларны хаара тудуп турар төптүн (моон мурнунда «Зов» уран чүүл лабораториязы) удур-тукчузу Алимаа Хевек кижик-чи бүрүзүгө дипломнар болгаш өртектик белектерни тыгылган. Эң идепкейлиг аваларны, башкыларны чылдың-на фестивальче уругларны хаара тудуп, оларны белеткеп тура-ры дээш тускай шаңнааны чөптүг. Дээди Хуралдын (парламентинин) депутады Борис Балчий-оолду 2000 чылдан эгелеп харык-шинээ кызы-гаарлаттыган уругларнын деткик-чизи деп Алимаа Борбак-ооловна демдегледди. Тыва Республикада Уругларнын бүрүн эргелиг төлээзи Светлана Аракчаанын дузалакчызы уругларга байыр чедирип, харык-шинээ кызыгаарлаттыган уруглар шаңналдар алырга, ада-иезинге ийи катап өөрүнчүн, чоргааранчыын демдегелеп, уругларнын чуратан чу-руктары-биле каастаан календарыны эң-не идепкейлиглерге тыгылган. «Амыдыралдын чечектери» деп мөөрей езулуг-ла ажы-төл — амы-дыралдын чечектери дээрзин ба-дыткап турар. Чыл келген тудум, кижип турар уругларнын саны көвүдөп, салым-чаянга со-нуургалы, чүткүлү көстүп турар. Уругларнын хөй кезин бажынында өөренип турар болганда, олар бот-боттары-биле таныжып, үезин онза, солун эрттирип дыштанганнар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Алдын-Херел Алыкаанын тырт-тырган чуруктары.

Фестивальдын кижикчилери: Аяна Кара-Сал, Шончалай Сарыгбай.

«МИНИ-МИСС – 2013»

Июнь 1-де Тываның национал театрына республика чергелиг школа назы четпээн уруглар аразына «Мини-мисс – 2013» деп бичин чараш кыстар мөөрейи Улусчу чогаадылга төвүнүн удуртулгазы-биле болуп эрткен.

Мөөрейниң аалчылары «Эдегей», «Капитошка», «Фантазия» ансамбльдери аян туткан. Бичин чараш, чаптанчыг даңгыналарның каас, чараш плателери, чалгынныг бурган элчизи ышкаш чалгыннарлыг, арын-шырайларында хүлүмзүрүү, сценага алдынып билири көрүкчүлери, аарыкчылары, жюри кижигүннерин өөртүп, хуулгаазын чуртта ышкаш болган. Оларның чамдыызы бир дугаар улуг сценаже үнүп турарлар. Мөөрейге ТР-ниң культура сайыды Вачеслав Донгак сөс ал, келген ада-иелер, кырган ада-иелери, мөөрейниң чаптанчыг киржикчилеринге ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оолдун мурундан Делегейниң уруглар хүнү таварыштыр байыры чедирип айткан.

Таныштырылга. Кожууннардан келген бичин даңгыналарның төрөөн черин, өг-бүлөзүн, ат-алдарлыг чурт-такчыларын, боттарын шүлүктөй, ырлай аарак таныштырганы онзагай. **Салым-чаяан.** Бичин даңгыналарның ырлап, тыва, индий болгаш янзы-бүрү чурттарның таңыларын самнап турда, кижини чайгаар-ла хүлүмзүрүп, чаптап, адыш часкай бээр болду. **Спортчу салым-чаяан.** Бичин киржикчилер спорттун янзы-бүрү хевирлеринге ынаан бараалгаткан. Оларның ээлгири магаданчыг, самбо, дзюдо кимонолар кедип алгаш, спортчу аргалар-даа көргүзүп турарлар. **Национал костюм.** Тыва национал хеп кеткен даңгыналарның плателери чүзүн-баазын өңнерлиг,

боттарына таарыштыр, тускай кылдыр даараан. Оларның сценага езулуг-ла модельдер тыва хөмөй-сыгыт үдөлгези-биле кылаштажып көргүскени көрүкчүлери, жюри кижигүннериниң хей-аадын көдүрүп, чоргааранчыг болду.

Шаңналдарны жюриниң даргазы ТР-ниң культура сайыдының оралакчызы Белекмаа Мөңгө тывыскан. Ол бичин даңгыналарның кижини бүрүзүнүн тускайын, чараш болгаш талантынын демдегеп, бичин даңгыналарның тиелекчизин шилип алыры белен эвес болганын чугаалады. Ынчалза-даа мөөрей дээн соонда мөөрей-ле болгай, тиелекчилер ыяп турар. Мөөрейге киришкени дээш номинацияга дипломнарны, четтиришкени чагаалары болгаш өртектерни Хорагай Ондарга (Сүт-Хөл кожуун), Тайгана Ширин-оолга (Каа-Хем кожуун), Шарлотта Салчакка (Кызыл хоорай), Нила Шивитке (Эрзин кожуун), Ай-кыс Ооржакка (Бай-Тайга кожуун), Дозураш Монгушка (Кызыл кожуун), Нуржаана Домаалайга (Чеди-Хөл кожуун), Валерия Оюнга (Би-Хем кожуун), Чечек Ангырга (Кызыл), Анастасия Шуннейге (Чөөн-Хемчик кожуун) тывыскан. Мөөрейниң деткичизи, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары Борис Балчий-оол сөс ап: «Мындыг чараш, чаптанчыг бурганны шаңнаары дээрге, меңээ өөрүшкү болгаш шаңнал-дыр» — дээш, «Мини-мисс — салым-чаяан 2013» деп номинацияның тиелекчизи Алина Санданны шаңнады. «Мини-мисс — чараш шимчээшкени 2013» — Анастасия Ооржак (Ак-Довурак хоорай), «Мини-мисс — дюймовочка — 2013» — Айрана Кажык, «Мини-мисс — чырыткы 2013» — Эрчеймаа Иргит оларга «Давидашка» уруглар ойнаар залдың сертификаттарын тывыскан,

«Мини-мисс — бир борбак жемчуг 2013» — Алдын-Хаяа Дамдын (Тожу кожуун), «Мини-мисс — спорт 2013» — Ая Дандарга (Чаа-Хөл) чадаг-терге, «Мини-мисс — национал костюм 2013» — Елена Ооржакка (Тес-Хем) алдын сыргалар, чараш ойнаар-кыс, «Мини-мисс — көрүкчүнүн сонургалы 2013» — Айза Доржуга (Барыин-Хемчик) алдын сыргалар, чараш ойнаар-кыс, «Вице мини-мисс — 2013» Мирослава Ортеней (Өвүр кожуун) алдын сыргалар, чараш ойнаар-кыстарны тывыскан. «Мини-мисс — 2013» — Дан-Хаяа Ширижик (Кызыл хоорай) төлөптүг болган. Тиелекчиге эрткен чылгы мөөрейниң тиелекчизи дүжүлгө бөргүн дамчыткан. Ону ТР-ниң улустун ус-шевери Николай Самдан чүгле бичин даңгыналарга дээш кылган. Мөөрейниң удурткучулары тиелекчи даңгынага алдын сыргалар, планшет болгаш «Эдегей» ансамблиниң тускай шаңналы кылдыр улуг, чараш ойнаар-кысты берген. Кызыл хоорайның мэриясының культура болгаш уран чүүл департаментизинин даргазы Эртине Конгар Тываның адын Красноярск хоорайга «Бичин мисс — Европа 2013» деп делегей чергелиг мөөрейинге камгалаары-биле киржир сертификаттарны Айрана Кажык, Алина Санданга, Черногорияга болуп эртер «Мисс — Бүгү-делегейниң супермодели — 2013» деп делегей чергелиг мөөрейге киржир сертификаттарны Мирослава Ортеней, Дан-Хаяа Ширижикке тывыскан.

Ук мөөрейниң киржикчилери шуптузу дыка чараш, чаптанчыг, салым-чаяанчыг, спортчу... Тываның езулуг-ла төлөптүг, өзүп олурар салгалы-дыр. Олар шупту тиелекчилер-дир деп түңнөп доостум.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

ТООЛ МААДЫРЛАРЫ
ООЛДАР, КЫСТАР...

Уруглар хүнүнде агаар-бойдушту чагып каан-биле дөмей, бирде чаап, бирде хүннеп каап, ажы-төлдүн өөрүшкүзүн улам көдүргөн.

Эртенгиниң 10 шакта Арат шөлүнге каас-көя кеттинген уруглар ада-иелери-биле чыгып келген. Окун-тоглаа, концерт-даа эгелээн.

Янзы-бүрү ойнаар чүүлдерни шөлде хөйү-биле салган. Бо удаада чаа аттракционнар аразында демир аът чарыштырар оюн тыптып келген болду. Ажы-төл, ылаңгыя оолдар аажок сонургап, оон чанында ада-иелери-биле бөкперлежип турлар.

Байырлалдың эң-не чараш кээз-уруглар парады болган. Кызыл хоорайның бүгү уруглар садтарының кижизидикчилери, школа болгаш немелде өөредилге черлеринин өөреникчилери, уруглар албан черлеринин хөй-ниити, чогаадыкчы организациялары ук хемчегге киришкен. Чүзүн-бүрүн, каас-көя кеттинген тоол маадырлары болуп алган оолдар, кыстар холдарында шарлар тудуп алган, арнында өөрүшкү чайнаан шуужуп эртип-ле турлар. Кыдында ада-иелери ажы-төлүнүн адын адап, хей-аът кирирге, чаштар улам амырап, чүнү-даа канчаар аайын тыппайн турлар. Башкылары уруглардан дудак чок өөрүп, боттарының кижизидикчилерин чонга көөргөдип, чоргаарал-биле басып чорлар.

Делегейниң төлдери бис.

Уруглар парады бо чы дугаар эртип турар. Ол де солун, кижини чайгаар хей-риптер хемчег чок ышкаш өөрүшкүлүг, каткы-хөгүлүг долган шөлге кижиниң салгыли көдүрлүп, тура-соруу улам бир-ле хуулгаазын күштү ситурган дег. Мөңгүн суу дег чонну, уругларны улам хөгүтүп турар.

Арат шөлүнде аъттарны тевени ажы-төл сонургаан. Оларның ээлери оочур өзүп турарны олурткаш, бир долган дедир эккеп каар. Аъттарны Арат шөлүнче эккелбес бо турган деп хуумда бодал Чүге дээрге, кижини кылашта шупту аът өдээ аларган. Ч чааптарга, өдөк өдүп, чаш идиктеринге былчажы бээр. А ада-иелер кайгамчык байы уругларын каас кедирип алгай. Черле ынчаш, чон шуужу шөл чударанчыг апаар болду, гаш организацылар келир ч байдалче чогуур кичээнгени болза эки. Уруглар хүнү биле бедик деңгелге эрткен.

Алдынай БАДЫ.

Уруглар хүнүнде тураскааткан тыва хүрештиң 10-гу фестив

АЧЫР-ДАЧЫР ТУТЧУП ТУРАР, 64-ТУҢ
ЧИРИИН ДУГЛААР САЛГАЛЫВЫС

Бистиң тыва чоннун байырлалдарының кол хемчеглери — хүреш биле аът чарыгы.

Бо удаада делегейниң чоннарының Уруглар камгалагының хүнүнде тураскааткан 5 хардан 16 харга чедир 64 мөгениң чирин дуглаар салгалдарының тыва хүрежиниң дугайында номчукчуларга сонургаттым.

Ол хүнүн агаар-бойдузунун өскерлип турарын, бичин чаштарның чаптанчыг аажы-чаагына дөмейлеп олурдум (чаш уруг чамдыкта ыглаар, а бирде хүлүмзүрү кааптар), а кудай-дээривис база-ла бирде бүргээр, аязыр-даа, чаашкын чаап, хүннеп-даа кээр. А бистиң уругларымыс (чаш-даа, колскалыг-даа чаштар) каас-көя кылдыр кеттинген дышта-нылга парыгына кээп, оюн-тоглаага киржири-биле чыгып келгеннер. 5 хардан 16 харга чедир улуг-бичин, содак-шудактыг мөгелер стадионну шыа ап, чыскаалыптылар. Россияның болгаш Тыва Республиканың күрүнениң ыдык ырылары чаңгылган соонда, эрткен чылгы фестивалдың шүүлген мөгези 1158 мөгениң хүрежин ажыдары-биле тукту киискидип, көдүрдү. Мөгелерге болгаш чыылган чонга ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамының сайыды У.Ондар биле хүрештиң кол судьязы, «Сүбедей» спорт комплекзинин директору Р. Наважал уругларга чылыг сөстөрүн чугаалап, байыры чедиргеннер. Чонну хей-аът кирип чоруур, «Найысылал» бөлүүнүн бичин артистери аян ырын чаңгыландыр бадырған. Хүреш-даа эгелээн, 6 бөлүккө чарган, 1 муң ажыг улуг-бичин мөге оолдар девип үнүп кээрге, түрлүг-даа, сүрлүг-даа. Салыгдан салыгже мөгелерни эжеш-

эжеш кылдыр шөлче чааптарга, кайызын-даа көөр аайын тыппас, карак чүгүрер чорду. Ачыр-дачыр тутчуп турар мөгелер карак чивеш аразында октажып-даа, октап-даа, бичин мөгелеривис ыглажып-даа турарлары барын эскердим. 5-6, 7-8 харлыг оолдарның ада-иелери шөлче үнүп, шаптык тургузуп турары эпчок чорду. Мен 5-6 харлыг мөгелерни сонургадым, оларның аразында 4 харлыг турасоруктуг, дидими-биле хүрежип келген бичин оолдар октадыпкаш, ыглап-даа турарлары бар. Улуг-бичин мөгелериниң идик-хевиниң (бөрт, содак-шудак болгаш кадыг идик) хандырылгазы чүгүзүрүп олурар. 5-6 харлыг 132 мөге аразында Даш-Хаяа Наважал шүүлген, а үжүрлөшкен мөге Батый Байырмаа кайызы-даа Кызылдың өзүп оорар бичин мөгелери-дир. Бичилериниң аразында Баазаң-Очур Кара-Сал (Ак-Довурактан) хартыга дег кашпа-гай, чараш арганы ажыглап, шыырактарның аразына илереп келди. 3-кү, 4-кү олуттарны Алибек Сат биле Чолдуг Сандып үлөшкеннер. 5-6 харлыг мөгелерге өртектер белектерни Тываның Арзылаң мөгези Андрей Хертек тывысты. Алдар-аттыг, шыырак мөгениң холундан белек алыры дээрге, Арзылаң мөге акызы дег мөгелер үнүн дээн уткалыг. Тываның Чаан мөгези Аяс Монгуштуң 6 харлыг оглу Артыш бичин оолдар аразында 8-че кири шыырак хүрешти. «Эрткен чылын хүрежип эгелээн, бо чылын база киржип келген» — деп ачазы чугаалады. 7-8 харлыг мөгелерге Сүлде Донгак (Кызыл) шүглүп

Мөгениң девип.

үнгөн, үжүрлөшкен мөге Буян Биче-оол (Эрзин). Аңчы Дүрген, Дугар Бүрүле 3,4-ке төлөптүг болганнар. «Эң чараш арга» дээш Отчугаш Оюну, Сергек Седи «Тиелекче чүткүл» дээш шаңнатканнар. 9-10 харлыг 214 мөге аразында ачыр-дачыр хүрешкеннер. Шыырак белеккелдин түңнелинде Бадый-Хаан Тойбухаа (Бай-Тайга) тиелекчиге чаалап алган. Үжүрлөшкен мөге Айдаш Монгуш (Сүт-Хөл), Буянды Маажай (Эрзин) биле Адис Донгак (Мөңгүн-Тайга) 3-кү, 4-кү черлерни ээлээннер. «Чараш девиг» дээш Белек Монгуш (Өвүр) төлөптин көргүзүп шаңнаткан.

11-12 харлыг мөгелерге Сүт-Хөлден Аяс Монгуш чииги-биле октааш, шүглүп үнгөн. Үжүрлөшкен мөге Түмен Куулар (Чөөн-Хемчик), 3-кү черни Алдынак Ангыр-оол (Тес-Хем), Багыр Дақыр-оол Улуг-Хем мөгези 4-кү олутту ап, шаңнал-ды алганнар.

13-14 харлыг 1999-2000 чыл-

дарда төрүттүнген оолдар аразында Денис Седивес Өвүрнүн мөгези бүзүрелди-биле шүүлген. 2-ге Доржу Күжүгет (Каа-Хем), үшкү-дөрткү олуттарны Начын Монгуш (Сүт-Хөл), Амыр-Санаа Даваа (Тес-Хем) үлөшкеннер.

15-16 харлыг улуг мөге аразында Айдаш Даңзы-Белек (Каа-Хем) чараш аргазын ажыглап тургаш шүглүп үнүп келди. Үжүрлөшкен мөге Баазаң Баткар (Эрзин), Чаан Монгуш, Чаан Седен 3-4-кү олуттары ээлээн.

Буян Владимирович Биче-оол, ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамының сайыдының оралакчызы: «Республиканың бичин оолдарының аразында хүрежи он дугаар чылын демдегеп турар. Хүрежиринге сонургалдыг бичин мөгелер чылдан чылче көвүдөп, немежип турары өөрүнчүг, тыва хүреш үениң аайы-биле сайзырап турары демдеглексенчиг. Бо оюнун чылдан чылче деңгели бедип оларын чугаалаайн».

Владислав Николаевич Наважал, «Сүбедей» спорт комплекзинин директору: «Бистиң бичин мөгелеривистин тыва хүреш оюнунга сонургалы бедик, белектели шыырак, хүреш 10 дугаар чыл эртип турары бо. Эрткен чылын 1154 мөге чыылган болза, а бо чылын 1158 мөге оолдар республиканың аңгы-аңгы кожууннарындан хүрежири-биле келгеннер. Бо сан-түңнер, тыва хүрештиң бедик сайзыралының херечизи-дир деп санаар мен. Мөге кижини хүрежирде бөртүг, содак-шудактыг болгаш кадыг идиктиг болур чүве. Бичин мөге

оолдарның идик-хевин чара ада-иези кызып белеккелдин дөмөдү. Ынчалза-даа аразында бөрттүг оолдар бар-дыр, м идик-хевин даараар шеверле чингине тыва хевирге даар күзээр-дир мен. Моон сонг планывыс, бичин мөгелерни а улуг мөгелерни 512 чедире сорулганы салып алган бис. Ты алдарлыг мөгелери Кайгал-оол лыгыны, Амир Монгуштуң, Влад Наважалтын болгаш Эртиней Белектин оолдары хүрежип келгени өөрүнчүг. Адазы ка болдур, оглу ону дөзээр деп ханы утканы илередир».

Толбан Семенович Сак Элээдилерниң спорт школазы директору: «Бо маргылааның оолдары мээң өөреникчилерим, ол чоргаарланып олур мен. Хүре келген мөгелер аразында оолдар бар-дыр. Хостуг хүре спорт мастерлери маргылада эрттиржип турарын эки деп көрүм. Бистиң спорт школада аңгы-а секцияларга оолдар, уруглар сонургалды-биле кээп турар эки деп демдеглекседим. Шыырак шыырак белеккелдин оолдар илереп келир, хүрештерге турарурук чараш аргаларны ажык турары көскү».

Хүрештиң эрттирип турар улутчулары өзүп оорар мөге оолдар чоргаарал-биле чугааладылар. Республиканың ырак-чоок кожуундан Тожу, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин, Сүт-Хөлден келген мөгелерни хүрежин эки деңгелге эрткен д санаар мен. Ачыр-дачыр тутчуп турар, шаа барып 64-түн чирин дүлап, девип үнүп кээр шыырак бичин мөгелерге кижини чоргаарлаарга чок.

Анисья ТОЛОН.

«АГААРНОМ» ЭЖИШКИЛЕР

Россия биле Тываның 100 чылынга

Тываның болгаш Россия-деменжилгезиниң 100 ою биске онза ужуру байырлал. Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Тыва Республиканың Дээди Хуралында Айткалында «Чүс чыл» ачылаш олар. Бодун үлүүн «Чүс чыл» деп кыйгызы бүрүзүңге хамааржыр.

Айткалда: «100 чыл дээрге эрткен орукту, республиканың сайгарарына, чүс чыл билиринге, чурт-чурунун улуг ажылынга эки чылдагаан-дыр. Тываның чүс чылда байдалынче амгы аныктарын углап-баштаар. Эрткен чүс чылдарже улуг кичи салыр! Эрткен үениң ачылыш болушкуннары, бил-башкыларның намдары, янзы-чарык-суурларның тыптып чурт-чурунун дигир төгүлери, өөр-өзү кадык камгалап, үлетпүр-бүткү адырларының баштайгы экилдиглери — бо бүгү келир чылдарының өнүгү бо-торлар ужурулу» — дигени база тускай мөөрейни аны меңээ дыка таарышты.

Берлеп алыр чүүлдеривис бо талазы-биле чижектер са-малас. Бодумнуң хуумда, ма-маарыштыр Тываның көдээ ажыл-агыйының баштайгы тускай кадрлары, ам-даа бистиң амыдырал-чурттал чоруур агрономнары бижи-кес-

че орук» колхозундан депшээш, Эрзин болгаш Тес-Хем кожуунна-рының көдээ ажыл-агый эргелдериниң кол агрономунга чедир ажыл-даан. Ынчан Бай-Тайга кызы бир чыл четпээнде-ле моолдап турар апарган. Өөнүң ээзи Эрзин чурт-тук, институтту кады дооскан эжи, мал эмчизи Зайцев Банзай-биле 3 уругну өстүрүп кижизиткенер. Роза Даниловна — Таңды чуртук, «Ленин» колхозунун кол агро-номунга, оон экономизинге 20 ажыг чыл ажылдааш, сөөлгү чылдарда совхозту директорлап, оон улаш-тыр суму даргалаан. Чаңгыс ажыл-

райкомунун бирги секретары Биче Ооржак, райкүүском даргазы Аваа Монгуш, эргелел даргазы Дондун Ламажаа ажылдап турганнар. 1970 чылдарның эгизинден бээр рай-күүском даргаларына Наталья Тыртык-Кара, Николай Чыңдыгыр олар ажылдап чорааннар.

Ол чылдарда районун көдээ ажыл-агый адыры хөгжүлдени ал-ган. Тарылга шөлдерин 1,3 муң га турганындан 1970 чылда 8,5 муң га (6,5 катап өскен), 1980 чылда 11,1 муң га четкен (9 катап өскен), оон иштинде тараа культуралары 4,3 муң га, мал чөмүнүн культуралары 6,8 муң га болган.

Кожуунда мал бажы өзүп, күрү-неге эт, сүт, дүк дужаар талазы-биле республикага эки черлерни ээлеп, социалисттик чарыштарны каш удаа тилекчи болуп, СЭКП ТК-ның, Сайыттар Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң база ВЛКСМ ТК-ның шилчир Кызыл тугун чаа-лап алганнар.

Эрзинчилер күш-ажылга эрес, шалыпкын улус чораан. Бистиң Тес-Хем болгаш Эрзин шаг-шаандан бээр чаңгыс чагыргалыг болуп-даа турда, аңгыланган-даа соонда эп-тиг-найыралдыг, аразында социа-листтик чарыштыг ажылдап-чурттал чордувус.

Аалым ишти Чурумаа Салчаков-наның чугаалааны бир болушкун бар:

— Самагалдайга чурттал тургаш, бир катап «Белокуриха» курортун-га дыштанып чеде берген мен. Ха-ным базышкыны улгаткаш, каш хонук эрээлден үнөмүн чыггар мен. Бир хүн дыңап чыдарымга, даштын улус тывалап: «бир тыва уруг келгеш, шору аарып чыдар дидир. Кайы өрээлде ирги?» — дижип турарлар. Кирип келзе-ле, Эрзинниң партия райкомунун 1-ги секретары Аваа Монгуш, Таңдының райкүүском даргазы Таисия Санчы-евна база бир эштик бо кирип кел-дилер! Ындыг хүндүткелдик улус көргөш, девидээним-даа хөлчөк. Аваа Чигжитович: «Аа, бистиң «агаарном» ышкажыл сен, дунмам» — дидир. Каттырыпкан мен. Бай-Дагга мээң трактористе-рим мени ынча дээр чүве болгай. Аажок сагыш човал, мээң байда-лымны айтыргаш, даргалар мындыг шиптир үндүрген: эки агаарлаар! Мени эдертип алгаш, курорттун ча-раш черлеринге чедиргенер. Бир дугаар келген болгаш, ол черлерни билбес кижиге дыка эки болган. Оон соонда база эргип кээп турду-лар ийин: агаарлап, чурукка тырт-тырып турдувус. Ол даргаларның кижизин, эпиг-эвиленин магадал сактып чоруур мен» — деп, Чуру-маа Салчаковна бо-ла сактыр чүве.

Мал чеми белеткээнде, эрзин-чилерниң кызымаан чүү дээр! Каң-дашкыныг чылдарда четчир сан-ныг мал чөмүн белеткеп алыр дээш, Үнегетиниң, Ямаалыктың шөл-деринге чавыс үнген суланы чалдай кестирип каарывыска, кожуун төвү-нүн, суурларының чону, бүдүрүл-гө, албан черлериниң ажылдакчы-ларын удуртукчулар хаара тудуп тургаш хол-биле белгеш, чер-чери-биле хөпзэннеп кааптар улус. Ол хөпзэннерни көөрге, күжүгеннер өглерин дег боор чүве.

Мен Бурятияның көдээ ажыл-агый институтунун 3-кү курузун доозуп алгаш, чайын төрөөн суурум Берт-Дагның «Тес-Хем» совхозка инженерлеп ажылдай бердим. Уда-ваанда совхоз меңээ бажың бер-ген. Ынчан Бай-Дагдан аалым ишти Чурумаа Салчаковнаны көжүрүп алыр дээш кээримге, колхоз дарга-зы Семен Сакты-Сүрүн агрономун «бербестээн». Чүгө ол дарга эвес, механизаторлар база салбастап турган.

К.Чымы.

Партия райкомунун бирги секретары Биче Ооржак бисти келдирип алгаш, мени: «Чаа орук» колхозунга инженерледир бис» деп көгүдере-даа «четтирдим, дарга, шыдавас мен, Берт-Дагга кырган ием бар» дээш, ынаваан мен. Ын-чалдыр суурумга 3-4 ай боттаңнап ажылдап тургаш, күскээр кыжын дүне келгеш, эт-септи чүдүрүп ал-гаш, Салчаковнамны Берт-Дагже апарган мен де! Аалым иштинин күш-ажыл дептерин ынчан-даа бер-бээн чүве. Дараазында чылын кол-хозтун түнчел хуралы эрткен соонда март айда барып, Семен Сотпаеви-чиден дилеп алган ийик бис.

Ол мени көргөндө-ле: «Мээң кончук ажылдаар агрономуну оорлай берген сен, аа» — дээр кижиге. Оон оозу шын! Чурумаа Сал-чаковна «Чаа орук» колхозунга эки ажылдап турган. Колхоз ийи чыл улаштыр мурнунда турбаан дүжүт-тү алган. Ямаалыкта хову турлаа таныттынмас аларган: чөмөнчир черни, механизаторлар бажыңын эде кылдыргаш, чунар-бажыңны туттурган, ховунун ажылчынары арыг-шевер удуур черлиг апарган. Ажылга негелде база шыңгыраан — агроном боду шөлгө келгеш, аң-дарып турар черни шугум-биле хем-чээш, четпес болза катап аңдартып турган. Ажылдың шынары хирелиг болза, хүлээп албас, төлевирже эрттирбес. Ындыг негелделиг агро-ном болган! Ажылга чурум-би-ле каттай хаара хандырылга база экижи келген. Ынчангаш механиз-аторлар, колхозчулар агрономун хүндүлээри аажок, оозун анаа-ла «агаар» азы «агаарном» дээр тур-ган. Хову бригадири Максим Оор-жак, санакчызы Владимир Далай, аш-чем кылыр кижизи Соскалмаа Доржу арга-сүме кадып, деткир эштери ол турган. Механиктери Чурум Донгур, Эзирик-оол суглар техниканы башкарып турганнар. Кызымаккай ажылы дээш Чурумаа Салчаковнаны Эрзинниң партия, комсомол райкомнары, райкүүско-му хүндүлүг бижикиери-биле шаң-наан.

Ынчангы Тываның көдээ ажыл-агый сайыды Тунгар Лаасол Эрзин-ниң колхозтарыныче анык уруглар-ны агрономдап чорудуп тургаш, кончук дидим шиптирни хүлээп алган турган-дыр ийин. Өске та-лазында — ол улуг бүзүрел. Ону бадыйткаар дээш ажылдаар апаар.

Эжишчилер ол бүзүрелди Эр-зинге бүгү назынында үре-түн-нелдик ажылы-биле шыңзыдып шыдааннар. Күжүн, билин көдээ ажыл-агыйга өргүп, мергежилдинге бердинип, амыр-дыш, шөлз чок-ка ажылдавышаан, эгиннеринге өг-бүлениң чымыжын, ажы-төлдү азырап, «маадырлыг» амыды-ралды чурттал эрткенер. Бистиң бо «маадырларывысты» үргүлчү бөдүүн ажылчын хеп кедип алгаш чүгө ажылдап билир улус дээр болза шын эвес. Кеттиниптерге ча-раш-даа, чоргаар-даа кыстар боор.

— Хонук-хонуу-биле хову тур-

лагарына чурттал турган бис. Фу-файка, кирза салык кеткеш, суур-нун кыстарының көрүжүн, оларның сымыранчырын эскерип тургаш, ону төлөптиг эрттирип аары дыка берге турган аа, уруглар — деп, Роза Даниловна чугаалаарга, Кама Хертековна аңаа каттыжып: «Кады ажылдап чораан механизаторла-рывыс бистерни ам-даа «агаар» дээр хевээр чорду. Кижиге ужура-жып келгеш: «Дендир-ле кызымак ажылдап чораан бис аа, «агаар», силер-биле! Ам бир катап силер-ниң удуртулганар-биле Ары-Бу-лакка, Ямаалыкка, Үнегетиге азы Кыргыс-Тейге шагдагы ышкаш тараа-дүжүттү саглаңадыр өстү-рүп, ажылдап көргөн болзувуса, аа?» дээрге, Эрзинниң ховулары каракка дүүнүг дег чурттуңуң кээр чораан» — деп чугаалады.

Бо эжишчилер Тываның ССРЭ-ге каттыжып кирген үезинде, 1943-1944 чылдарда төртүтүнген-нер. Ынчан кээрге, дээди эртем чедип алган Тыва автономнуг об-ластың бодунун тускай мергежил-дик кадрлары-дыр. Келир чылын Тываның Кызыл хоорайның 100 чылы-биле кады Тываның ССРЭ-ге каттышканындан бээр 70 чыл бо-лур оюн база демдеглээр бис. А ол чылдарда төртүтүнген кадрлар база боттарының 70 харлаарын демдеглээрлер. Тывавыстың бо «чажыттары» оон-биле кады өзүп,

Ч.Лапча.

сайзырап, чечектелишкенин чедип келгенер.

Көдээ ажыл-агыйга хей чыл-дарда ажылдаан тускай эртемниг-лерниң, удуртукчуларның Алдын дептерин тургусса деп саналым бар. Мен мынча ажылдап, чурттал келгеш, хөйүн көрүп, дыңнап, би-лип келдим, ынчалза-даа эрткен XX вектин 40 чылдарындан бээр 90 чылдарга чедир көдээ ажыл-агыйга ажылдап чораан кижилер дег маа-дырлыг кижилер турбас.

Тываның 100 чылын уткуштур күрүнениң төгүзүндө кол черни ээлеп турар көдээ ажыл-агыйы-ның сайзыралын чедип ап чораан чонувустун дугайында эки билири — бо үениң кижилериниң хүлээл-гези. Ынчан кээрге, Тываның 100 чыл төгүзүң 70 чылы оларга онаажыр. Ол дээрге — 70 эң идеп-кейлиг, тургузукчу ажыл-иштин чылдары-дыр.

Амгы үениң аныктары тускай дээди эртем өөренип алза-даа, ук мергежили-биле ажыл тывылбас, ынчангаш кайда бир черде ажыл-дап чоруур-дур. А бистиң эштери-вис совхозтар дүжүп каарга-даа улаштыр көдээге чурттал, малын малдап, хууда ажыл-агыйын кы-лып, чуртун ээлеп, уруг-дарыынга өмөк-дөмөк болуп чоруурлар. Бо кижилерден үлегерни аныктар алыр боор деп бодал-биле чагаам-ны доостум.

Кара-оол ЛАПЧАА, көдээ ажыл-агыйның хоочуну.

Тес-Хем кожуун.

Р.Кара-Хуна.

агыйга бүгү назынында ажылдааны ол. Ол чер-чуртук механизатор Мөңгүн-оол Кунуужал-биле өг-бү-ле туткаш, ийи оолду, бир кысты өстүргенер. Тес-Хем чуртук Га-лина Надажаловна, барган чери «Мөрен» колхозка ол-ла ажыл-агыйга (аразында чүгө «Ак-Эрик» колхозунга 2 чыл ажылдааны бар) бүгү назынында агрономнаан. Ол ам бистиң аравыста чок. Өөнүң ээзи ол суур чуртук Шириме Та-нов — тракторист. Өг-бүлө 2 оол-дуг болганнар. Галина Надажал-овнаның адазы Ада-чуртук Улуг дайынының киржикчизи, тыва эки турачы Монгуш Надажал. Ол Ров-но хоорайны немец-фашистерден хостал тургаш, маадырлыг-биле өлгөн. Чурумаа Салчаковна — Каа-Хем чуртук. Эрзинге, Улуг-Хемге, болгаш Тес-Хемге шуптузу кат-тыштыр 40 ажыг чылдар иштинде ажылдап-чурттаан. Ол күш-ажылчы оруун эштери дег бир дөмөй агро-ном ажылынга бараалгаткан. «Чаа орук», «Ак-Эрик», «Тес-Хем» сов-хозтарының үнүш-тараа камгалаар станцияларының агроному турган. Экономист, бухгалтер мергежил-дерни шынгадып ал турган. Ол үш ажы-төлдүг. Сөөлзүредир статис-тика органнарынга 17 чыл ажыл-дааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Амгы үеде Каа-Хем суурда чурттал олар.

Кама, Роза, Чурумаа 1962 чыл-да Кызылдың 2 дугаар школазын өөренип доосканнар, а Галина — Самагалдай школазынга дооскан. Агроном эжишчилерниң ажыл-дап эгелээни чылын «Мөрениң» Үнегетиге, «Чаа оруктун» Ямаа-лыкка, Хурагалчыга, «Коммунизм-че оруктун» Ары-Булакка, Будуу-Арызынга, «Ленин» колхозунун Артыштыга, Кыргыс-Тейге агро-техниканың бүгү дүрүмнери-биле аңдарып, хоюглап каан дилиндек-тер көстүп келген. Дилиндектей тарыыры дээрге чаа технология-тарыныг ажылынга удуртулга ном кижиниң ажылынга удуртулга болдуур чүүлдер чүгө ол эвес, оон ыңай үрезин, чемишчилдиге, суггат, агротехника олар кол черни билгилери, дуржулгазы, техниктиг хандырылга база олардан дудак чок чугула айтырылгалар.

Ол үеде кожуун удуртулгазын-га бедик дуржулгалыг, көдээни эки билир удуртукчулар — партия

Г.Монгуш.

хуваалдазын езугаар Эрзин-нун колхозтарына кел-ер. Агрономнары кожуун-дөдээ ажыл-агый эргелелиниң азы Д.Б. Ламажаа, кол агро-ном К.Ч. Ширшин хүлээп алгаш, ададып эгелээри колхозтарга эгелен. Чурумаа Адыя — «Чаа орук», Кама Чымы — «Коммунизм-че орук», Роза Кара-Хуна — «Ле-нин» Галина Монгуш — «Мөрен» оларга ажылдап эгелээш. Ажылдыр чаңгыс чылын Эрзин-нун шупту колхозтары чаа-дан дээди эртемниг агроном-на чединген.

Көдээ ажыл-агыйына назы-на бараан болуп, мергежи-ли бердинип, берге болгаш ынчалза-даа хүндүткелдик ажылдың оруун эжишчилер билгилери. Баштайгы үеде берге-ниң кижилерге безин берге-ниң холда диплому бар-даа арга-дуржулгазы эвээш анык шыдажып-ла турганнар. Райкомунун база райкүүс-кун удуртулгазының шыңгы-и эгелээш шыдашпайн, чамдык-тып турганын ам келгеш, кижилер каттыжып сактырлар. Кама Хертековна «Коммунизм-

Байыр чедиришкени

Бистиң кадын кыс дег чараш угбавыс Сайхо Санчаевна ООРЖАК июнь 6-да 42 харлаар. Ол — Чыраа-Бажы ортумах школазын чедиришкенин дооскаш, ол-ла чылын Минусинск хоорайга бухгалтер эртемни чедип алгаш, дараазында эмчи сестразы деп мергежилдин курузун база дооскан. Шынап-ла, угбавыс эмчи сестразы болуп ажылдап турган болза, ол мергежилдин тергенин болур турган ийик. Чүге дизе, угбавыстың сеткил-хөөнү уян-чымчак, езулуг эриг сеткилдин хуулгаазыны оон шырайында илере тинип көстүп турар. Ынчалза-даа ол амыдыралында база белен орук шилип албайн, көдээ иштиң хөөнүгө чүглендирип, коданында мал-маганын тудуп, суурувустун база бир билдингир хуу сайгарлыкчызы болуп ажылдап чоруур. Угбавыс, чествис Чыргал Эрес-оолович ООРЖАК-биле быжыг өг-бүлени тудуп, чаптанчыг ийи оолдун, ийи кыстың төлөтпиг ада-иези болуп, хөйгө үлгерлиг

өг-бүлө дитип, аас-кежиктиг чурттап чоруурлар. Угбавыс, чествис чежемейниң аңгы хууда амыдыралдыг-даа болза, олар улгады берген ада-иезин база карактап, оларның дузалакчылары болуп чоруур. Оон аңгыда угба-чествис дунмалары дээш аажок сагыш-човангыр, кажанда-даа, каяа-даа оларынга дуза кадарынга белен турар чангыг улус. Амгы үеде суг болза, Иркутск хоорайда өөренип турар дунмалары, бистерге, угба-чествистин көргүзүп чоруур ажык-дүжүүн канчал черле үнелес бис. Кедизинде барып, дээди эртемниң дипломун холга туткаш, Тывавысче чанып кээп, Силерлерге четтиргенивисти илередир кежик-чолдуг хунну четтикпейн манап чор бис. Ынчангаштың эргим угбай, төртүтүнген хуннүнде Силерге болгаш өг-бүлөңерге чүгө экини күзеп, өөрүшкү долган, хүлүмзүрүп чоруур шырайыңар ол-ла хевээр угулзаның хээзи ышкаш чайнал чоруурун, эң-не чараш, эң-не шоваа ава болуп кээзэ меңге артарыңарны сеткиливис ханызындан күзедивис!

Ханы ынакшыл болгаш хүндүткел-биле, Иркутск хоорайда өөренип турар дунмалары болгаш керни, күдээзинден.

САРЫГ ШАЖЫН ЧУРАГАЙ КАЛЕНДАРЫ

Индияда Дхарамсала хоорайда астрология болгаш эмчи институтунун сарыг шажын чурагай календарын «Шынга» бөгүнден эгелээш парлап эгелээн. Неделя санының календарын номчукчуларның дилээ-биле доктаамал парлаарын редакция коллегиязы шийтирилээн. Чайның башкы айының баштайгы чеди хонуунун календарын сонуурганар.

Июнь 4. Мигмар. Ай санаашкыны-биле 26-ның хүнү. Чаа бажыңче көжүп киреринге, чаргы-чаалы үзеринге таарымчалыг хүн.

Июнь 5. Лхагба. Ай санаашкыны-биле 27-нің хүнү. Мага-бот болгаш баш чуурунга, баш дүгү таартырынга, тайбың ажыл, куда-дой эрттиреринге таарымчалыг хүн. Тараа, ногаа олуртуп эгелээр, чорук чоруур хүн.

Июнь 6. Пүрбү. Ай санаашкыны-биле 28-тиң хүнү. Мага-бот болгаш баш чуурунга, эмненип эгелээринге, тараа болгаш ногаа аймаа олуртурунга, чорук чоруурунга, чаа бажыңче көжүп киреринге таарымчалыг хүн.

Июнь 7. Баасаң. Ай санаашкыны-биле 29-түң хүнү. Мага-бот болгаш баш чуурунга, чаргы-чаа үзеринге, баш дүгү таартырынга, тараа болгаш ногаа олуртурунга, чорук чоруурунга, чаа бажыңче көжүп киреринге таарымчалыг хүн.

Июнь 8. Пенпа. Бурган хүнү. Ай санаашкыны-биле 30-нің хүнү. Тараа, ногаа олуртуп эгелээринге, чаа бажыңче көжүп киреринге таарымчалыг хүн.

Июнь 9. Нима. Ай санаашкыны-биле 1-нің хүнү. Мага-бот болгаш баш чуурунга, тараа болгаш ногаа олуртурунга таарымчалыг хүн.

Июнь 10. Даваа. Ай санаашкыны-биле 2-нің хүнү. Мага-бот болгаш баш чуурунга, баш дүгү таартырынга, куда-дой эрттиреринге, эмненип эгелээринге, орук чоруурунга, чаа бажыңче көжүп киреринге таарымчалыг хүн.

Июнь 11. Мигмар. Ай санаашкыны-биле 3-түң хүнү. Чаа бажыңче көжүп киреринге, чаргы-чаа үзеринге таарымчалыг хүн.

Чарлалдар

Тыва Республиканың күрүнө лицейи «Лицейжи базым» деп олимпиаданы:

1. Математика
2. Орус дыл
3. Естествознание
4. Англи дыл

эртемнеринге 5-6 класстар дооскан өөреникчилерге 2013 чылдың июнь 10-11 хуннеринде эрттирер. Киржир күзүлдиг өөреникчилер билдиришкенин 2013 чылдың июнь 3-тен 7-ге чедир бижири.

Херек документиери:

1. Билдиришкенин
2. Төртүтүнген дугайында херечилелдин хоолгазы.
3. 3x4 фото-чуруу (1).

Өвүр кожуунунун Хандагайты ортумах школазының 2005 чылда дооскан Өлзеймаа Өнер-ооловна МОНГУШТУҢ адынга тывыска Б-3801508 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Считать недействительным Утерянный диплом РТ №175760, выданный в 1992 году Кызылским педагогическим училищем на имя Шончалай Чапайовны ЭРЕГЕ считать недействительным.

Тыва Республиканың Дээди судунуң шийтпир

ХООЙЛУГА ЧӨРҮШКЕК БОЛГАН

2011 чылдың 07.25-те Тыва Республиканың «Тыва Республика Саналга палатазының дугайында» №783 ДХ-1 Хоойлузунун 10 чү кезээнде «Дээди Хуралдан болгаш Тыва Республиканың Чазак бир төлээ» деп сөстери федералдыг хоойлужудулгага чөрүшкү турарының болгаш бо шийтпир хоойлу езуугаар күштүг болуп кире күш чок деп санаарының дугайында Тыва Республиканың Дээди шийтпиринде айыткан. Бо шийтпирин дугайында дыңнадыгы ол лу езуугаар күштүг болуп киргениниң соонда «Тувинская правда» «Шын» солуннарга парлаар.

Бо херектин күүселдезинин дугайында харыылаар ужурлуг «Шын» солун редакциязынга хамаарыштыр чоруткан хыналда ментинин күүселдези херек кырында боттанганы илерээн. Албадан тиреринин доктааткан бүгү хемчеглерин, а ол ышкаш харыылаар черге доктаадып тургускан кызыгаарлаашкыннарны дүжүрер дээш шийтпиринин доктааткан кезээнде айыткан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский Республики Тыва» поступило заявление от гражданина Хертек Ай Александровича о предоставлении в аренду земельного участка из населенных пунктов, для индивидуального жилищного строительства общей площадью 1157,00 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Кара-Холь, ул. Фабрик Антон, д. 19.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней с даты опубликования данной информации принимает письменные заявления по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. №222.

Вр. и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации

В отдел земельных, имущественных отношений и архитектуры администрации Пий-Хемского района поступило заявление от гр. Род Федерация Монгуш Анатолия Дорунмаевича о предоставлении в аренду на 49 (сорок девять) лет земельного участка, из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Узун-Сайыр», с общей площадью 1157,00 кв.м, в целях использования — для ведения личного подсобного хозяйства.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней с даты опубликования данной информации отделом земельных и имущественных отношений и архитектуры администрации Пий-Хемского района принимаются письменные заявления и возражения по данному заявлению.

И.о. начальника отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Тарасен

РоссельхозБанк

СВОЙ ВКЛАД с растущей ставкой

звонок по России бесплатный
8 800 200-02-90
WWW.RSHB.RU

Вклад для физических лиц «Свой вклад» принимается с 09.04.2013 по 30.09.2013 (включительно) на сумму от 3000 рублей РФ, максимальная сумма — без ограничений, на срок 91 день с возможностью автоматической пролонгации на тот же срок (не более 4 раз). *Ставка по вкладу 6% годовых, после 1-ой пролонгации — 7%, 2-ой — 8%, 3-ей — 9%, 4-ой — 11% годовых. Дополнительные взносы и расходные операции по вкладу не предусмотрены. Проценты выплачиваются в день окончания срока вклада путем перечисления к сумме вклада (капитализация) либо перечисления на счет вкладчика, открытый в Банке. При досрочном востребовании вклада на первоначальном сроке-проценты начисляются по ставке вклада «До востребования». При досрочном востребовании пролонгированного вклада — проценты по всем предшествующим срокам сохраняются, а проценты за последний срок начисляются по ставке вклада «До востребования» (0,01% в рублях РФ на 01.04.2013). ОАО «Россельхозбанк».

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энергетиктер мкр, 13-те 4 каът тууйбу бажың. Бажың ажыглалга дужааттынган.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2,3

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа амызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөрелдиге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдизи — 8-923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлөттүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8221. Чагыг 63. Номериң парлааже дужааганы: график езуугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкээн. Херечилелдери дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш еске-даа фактылар дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.